

Dossier 1: EUregionale Barometer: brede welvaartindicatoren vanuit grensoverschrijdend perspectief

Grenseffectenrapportage 2023

Dossier: Brede Welvaart vanuit grensoverschrijdend perspectief

Auteur(s): *dr. Inge Hooijen (NEIMED) & mr. drs. Pim Mertens (ITEM)*

Inhoud

Afkortingen	2
1. Inleiding	3
2. Doelstellingen & Werkwijze	5
2.1. Methode en afbakening.....	5
3. Brede Welvaart & Sustainable Development Goals: theorie, beleid & praktijk.....	7
3.1. Algemene kaders en bevindingen.....	7
3.2. Verdieping Nederland: regionale brede welvaart	13
4. Brede welvaart in grensoverschrijdende regio's: een verkenning.....	20
4.1. Analytische verkenning.....	20
4.2. Empirische verkenning.....	36
5. Conclusie en evaluatie onderzoeksthema's	43
6. Referenties.....	47
7. Annex – Overzicht deelnemers aan (groep)interview en workshop.....	50

Afkortingen

BW	Brede Welvaart
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CES	Conference of European Statisticians
CPB	Centraal Planbureau
EMR	Euregio Maas-Rijn
NRW	Noordrijn-Westfalen
PBL	Planbureau voor de Leefomgeving
Rli	Raad voor de leefomgeving en infrastructuur
ROB	Raad voor het Openbaar Bestuur
RVS	Raad voor Volksgezondheid en Samenleving
SCP	Sociaal-Cultureel Planbureau
SDG	Sustainable Development Goals
SER	Sociaal-Economische Raad
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
UNECE	United Nations Economic Commission for Europe
VN	Verenigde Naties

1. Inleiding

Wereldwijd neemt de aandacht voor de gedachte van het meten en bevorderen van welvaart op regionaal en nationaal niveau in de brede zin toe. Eind 2015 heeft de Verenigde Naties (VN) de Sustainable Development Goals (SDGs) vastgesteld.¹ De SDGs beslaan 17 doelstellingen met thema's van armoedebestrijding tot duurzame consumptie en productie, en van gezondheid tot de leefomgeving. De VN-lidstaten hebben zich tot deze doelstellingen gecommitteerd, waarbij vrijwillig periodiek over de nationale implementatie door de lidstaten wordt gerapporteerd. In Nederland liep eveneens reeds de ontwikkeling richting het concept van 'Brede Welvaart'.² Al in de jaren '90 ontstond de discussie over een 'breed welvaartsbegrip'.³ In de loop der jaren is Brede Welvaart in Nederland een belangrijk begrip geworden op zowel Rijksniveau als in het provinciale en lokale niveau. De 125 pagina's tellende Miljoenennota 2023 draagt als titel "Begroten voor brede welvaart" en brede welvaart wordt hierin meer dan 80 keer genoemd.⁴ Ook de SER introduceerde in oktober 2023 een vernieuwde doelstelling, deze herziening, de eerste sinds 1992 is gericht op brede welvaart, met als doel een gebalanceerd samenspel tussen samenleving, economie en milieu. Deze herziening komt voort uit urgente uitdagingen zoals klimaat, biodiversiteit, digitalisering en sociale ongelijkheid.⁵ In meerdere provincies wordt in de partijprogramma's expliciet verwezen naar het sturen op brede welvaart, zo bleek uit de ITEM reflectie.⁶ Inderdaad, ook in de provinciale coalitieakkoorden heeft brede welvaart, en meer specifiek brede welvaart in en voor de regio een centrale plek.⁷

Brede welvaart draait om het welzijn van mensen, de mate waarin dit welzijnsniveau in de toekomst behouden kan blijven, en het omvat alles wat mensen waardevol achten voor een goed leven. Dit is niet beperkt tot geld en economische groei, maar omvat ook de kwaliteit van leven.⁸ Brede welvaart wordt niet alleen nationaal gemeten, maar verkrijgt ook regionaal aandacht. Zo is er ook regionale data beschikbaar door de Regionale Monitor Brede welvaart van het CBS.⁹ Beleidsmatig en maatschappelijk wordt meermaals opgeroepen tot meer en betere sturing op brede welvaart in Nederland. Regionale brede welvaart staat ook centraal in de publicatie 'Elke regio telt', een gezamenlijk advies van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli), de Raad voor Volksgezondheid & Samenleving (RVS) en de Raad voor het Openbaar bestuur (ROB). De adviesraden benadrukken een brede welvaartsbenadering in de beleidskeuzes van het kabinet.¹⁰ De adviesraden constateren in deze publicatie dat er aanzienlijke regionale verschillen bestaan en bevelen aan om te investeren in regionale brede welvaart. Deze investering dient plaats te vinden door het Rijk, maar vooral ook in samenwerking en samenspraak met de regio's. In het rapport komen de grensregio's er

---

¹ VN, 2015.

² PBL, SCP & CPB, 2017.

³ Maas & Lucas, 2023.

⁴ Rijksoverheid, 2023

⁵ SER, 2023.

⁶ ITEM Reflectie: Provinciale Statenverkiezingen vanuit Grensoverschrijdend Perspectief.

⁷ ITEM Reflectie: Coalitieakkoorden in de grensprovincies.

⁸ Maas & Lucas, 2017, p. 9.

⁹ <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart>

¹⁰ Rli, RVS & ROB, 2023.

bijzonder slecht van af. Desalniettemin “biedt deze grensligging kansen voor het vergroten van de brede welvaart in de regio, maar in de praktijk staan in de meeste regio’s tal van formele belemmeringen het benutten van kansen in de weg.”¹¹ De adviesraden concluderen “dat grensregio’s te lijden hebben onder het [...] gesignaliseerde ‘macroperspectief’ op doelmatigheid in het rijksbeleid. Het ontbreekt aan gerichte investeringen in structurele oplossingen voor specifieke knelpunten die bewoners van grensregio’s op achterstand plaatsen.”¹² Er wordt dan ook een oproep gedaan voor meer aandacht voor de grensspecifieke kenmerken en de kansen over de grens. In de Kabinetsreactie op het adviesrapport wordt dit eveneens beaamd: *“Zo is het van belang om in het geval van regio’s aan de grens rekening te houden met de ligging en de kansen en opgaven die deze grensligging met zich mee kan brengen. Wie vanuit de lucht naar onze grensregio’s kijkt, ziet een aaneengesloten gebied vol dorpen en steden, kantoren en bedrijven en een fijnmazige infrastructuur vol wegen, spoorlijnen en paden. Mensen reizen heen en weer om te werken, te studeren of een dagje uit te gaan. De grens zelf zien we niet vanuit de lucht. Maar zij is er wel.”*¹³ Regionale brede welvaart moet immer meer een plek krijgen in beleid, aldus de Kabinetsreactie. Zo wordt bekeken hoe brede welvaart een sterkere rol kan krijgen bij maatschappelijke kosten-baten analyses en wordt brede welvaart meer een onderdeel van de werkwijze van de overheden. Over de voortgang van de regionale brede welvaart wordt jaarlijks een reactie gegeven door het kabinet op de regionale Monitor Brede Welvaart van het CBS.¹⁴

Regionale brede welvaart, de implicaties ervan voor beleid en de sturing daarop krijgt dus immer een sterkere positie. Ook in veel partijprogramma’s voor de Tweede Kamerverkiezingen op 22 november 2023 in Nederland wordt het belang van de regio benadrukt. Daarbij worden specifieke regionale kansenagenda’s, investeringsagenda’s en beleidstoetsen genoemd, allen om in beleid, wetgeving en investeringen meer oog te houden voor de verschillende regio’s in Nederland. Daarbij refereren een heel aantal partijen ook specifiek naar de grensgebieden en de grensspecifieke situatie.¹⁵ Dit impliceert dat ook wordt gestuurd op de grensoverschrijdende kansen en de grensregio niet alleen vanuit het nationale perspectief maar ook vanuit het grensoverschrijdende perspectief moet worden gezien: dat wil zeggen in plaats van een grensregio, de *grensoverschrijdende regio*. Dit dossier richt zich op het grensoverschrijdend perspectief van de Brede Welvaart in grensregio’s.

Wij danken Edwin Horlings, Frank Cörvers, Hans Schmeets, Jan Lucas, Johan van der Valk, Laury van den Ham, Mark Thissen, Marten Middeldorp, Martin Unfried, Vincent Pijnenburg voor de waardevolle input voor deze Grenseffectenrapportage, alsook de 16 deelnemers aan de workshop “Sturen op Impact: Brede Welvaart in grensregio’s” voor hun waardevolle input voor deze Grenseffectenrapportage.

---

¹¹ Ibid, p. 27.

¹² Ibid. p. 48.

¹³ Minister Bruins Slot (BZK), Kamerbrief met kabinetsreactie op adviesrapport Elke regio telt!, 12 juli 2023, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/07/12/kabinetsreactie-op-het-adviesrapport-elke-regio-telt>, p. 4.

¹⁴ Ibid, p. 7 & 9.

¹⁵ ITEM Reflectie: Tweede Kamerverkiezingen vanuit grensoverschrijdend perspectief.

2. Doelstellingen & Werkwijze

2.1. Methode en afbakening

Het dossier beoogt de grensoverschrijdende dimensie van brede welvaart/SDGs in de Nederlandse grensregio's met Duitsland en België beter in kaart te brengen. Hierbij worden de nationale praktijken en indicatoren nader bekeken en tegen het licht gehouden. Daarnaast concentreert het dossier zich op het concept brede welvaart en hoe hier in grensregio's rekening mee gehouden moet worden. Dit wil ook zeggen welke grensspecifieke elementen hierbij bestaan en welke inzichten al dan niet beschikbaar zijn. Het verkent de betekenis van het meten van brede welvaart en op welke wijze impact kan worden gegenereerd, rekening houdende met de grensspecifieke elementen. Beleid impliceert ook het maken van keuzes. Het dossieronderzoek richt zich eveneens op de vraag hoe hier voor grensregio's in grensoverschrijdende samenwerking rekening mee moet worden gehouden en of dit momenteel voldoende het geval is.

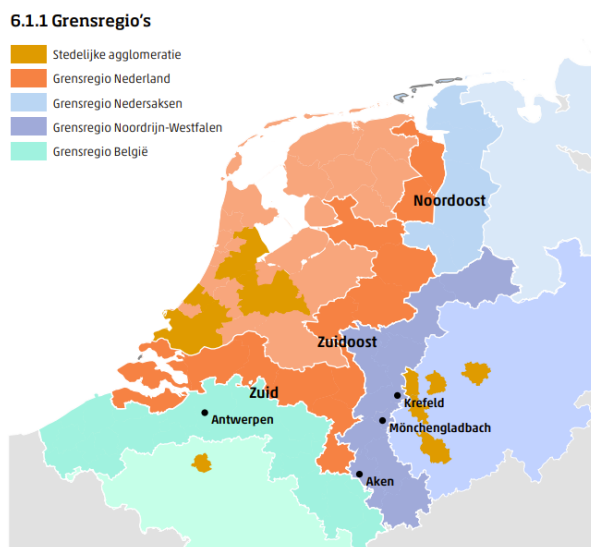
Vanuit eerdere onderzoeken en ervaringen is reeds bekend dat grensoverschrijdende data complex en voornamelijk beperkt zijn.¹⁶ Het dossier poogt derhalve niet te komen tot een euregionale of grensoverschrijdende index, maar exploreert wel de vraag in hoeverre en onder welke voorwaarde tot een beter euregionaal beeld kan worden gekomen. Welke aspecten dienen hierbij in ogenschouw te worden genomen? Hoe dient hierbij beleidsmatig worden omgegaan? Afsluitend wordt beoordeeld wat de effecten kunnen zijn voor de grensregio's door de huidige benadering van brede welvaart in grensregio's en welke aanbevelingen kunnen worden gedaan.

De resultaten van dit onderzoek zijn gebaseerd op een literatuurstudie en interviews met 10 deelnemers (onderzoekers en beleidsmedewerkers) aan een online (groep)interview in oktober 2023 met als doel om met de deelnemers samen te verkennen welke betekenis gegeven kan worden aan het meten van brede welvaart en beleid rondom brede welvaart in grensregio's. De resultaten van dit onderzoek zijn tevens gebaseerd op kwalitatieve data van 16 deelnemers aan een workshop "Sturen op Impact: Brede Welvaart in grensregio's", waar deelnemers eerste ideeën hebben gedeeld over impact, uitdagingen en kansen rondom brede welvaart in grensregio's, welke gehouden is tijdens de Tweedaagse conferentie van het Nationaal Netwerk Brede Welvaart, 27 en 28 september 2023 in Leeuwarden. Zie Annex I voor een overzicht van de deelnemers.

---

¹⁶ J. Van der Valk, 2019.

Hiertoe is het van belang om eerst het begrip ‘grensregio’ verder te definiëren. In nationale context, zoals ook in het adviesrapport ‘Elke regio telt’, wordt de grensregio binnen de eigen landsgrenzen bekeken. Dat wil zeggen dat de regio stopt aan de grens. In dit dossier staat echter de grensoverschrijdende dimensie centraal, ofwel de grensoverschrijdende regio.¹⁷ Het perspectief van de grensoverschrijdende regio is niet aan landsgrenzen gebonden, zoals een euregio. In onderstaand figuur van CBS wordt de afbakening van een NUTS-3 regio aan de landsgrens gehanteerd. Dit valt eveneens onder de definitie van een ‘grensregio’ van Eurostat.¹⁸ Diezelfde definitie benoemt ook: “or those regions where more than half of the population lives within 25 km of such a border.” Onder de grensoverschrijdende regio kan dan de twee NUTS-3 gebieden aan weerszijden van de grens tezamen worden verstaan. In praktische zin kan ook de 25 kilometergrens aan beide kanten van de grens worden gehanteerd.

Figuur 1: Grensregio en grensoverschrijdende regio op NUTS-3 niveau, bron: CBS, 2018.

Daarmee is dit dossieronderzoek uniek. Er is nog geen eerder onderzoek bekend dat zich specifiek richt op de grensoverschrijdende brede welvaart/SDGs in de context van grensregio's. Als start concentreert het dossier zich op het Nederlandse concept brede welvaart en de grensoverschrijdende dimensie voor de Nederlandse grensregio's. Daarmee poogt het dossier een aanvang te maken met het beter begrijpen en bestuderen van het functioneren en ontwikkelen van grensoverschrijdende regio's.

Daarmee is dit dossieronderzoek ook enigszins onderscheidend in het kader van de ITEM Grenseffectenrapportage. Aangezien het dossier – gelet op de beschikbaarheid van data en prilheid van de discussie – in zekere mate exploratief van aard is, is het lastig om vergelijkingen danwel beoordelingen te maken. Hierdoor is ervoor gekozen om niet met een tabel van principes, benchmarks en indicatoren te werken, maar wel achteraf hierop vanuit de centrale onderzoeksthema's (Europese Integratie, Sociaaleconomische/duurzame ontwikkeling en Euregionale cohesie) te reflecteren en eventuele grensoverschrijdende effecten te formuleren.

¹⁷ Voor een verdere definitie, zie ook Unfried, Mertens, Büttgen & Schneider, 2022.

¹⁸ Eurostat, *Glossary: Border region*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Border_region

3. Brede Welvaart & Sustainable Development Goals: theorie, beleid & praktijk

3.1. Algemene kaders en bevindingen

Sustainable Development Goals

Eind 2015 heeft de Verenigde Naties (VN) de Sustainable Development Goals (SDGs) vastgesteld.¹⁹ De SDGs worden gevormd door 17 doelstellingen, die de mondiale ambities van de 2030 Agenda voor Duurzame Ontwikkeling verwoorden. Onderstaand figuur geeft de 17 doelstellingen weer.

Figuur 2: Overzicht VN SDGs, bron: Rijksoverheid.nl

De doelstellingen worden in 169 doelen geoperationaliseerd, die in 2030 gehaald moeten worden. Voor de monitoring van deze 169 doelen zijn 231 unieke indicatoren ontwikkeld door de *Inter-Agency and Expert Group on SDG Indicators*.²⁰ Daarmee bestaat er een internationaal raamwerk van indicatoren voor de thema's van de SDGs. Periodiek rapporteren landen in de vorm van een *Voluntary National Review (VNR)* over de nationale voortgang in de implementatie van de 2030 Agenda. Het woord 'voluntary' geeft al een indicatie, want de SDGs zijn niet wettelijk bindend. Er geldt wel een inspanningsverplichting, waarbij VN-landen de SDGs te vertalen naar nationale doelstellingen en beleid. Hoewel er dus een overkoepelend raamwerk is van doelstellingen, doelen en indicatoren, is het onderhevig aan nationale implementatie en praktijken. Berger heeft in opdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) in 2022 een vergelijkende studie uitgebracht naar nationale praktijken rondom SDG en brede welvaart.²¹ Hierin worden op hoofdlijnen drie varianten van implementatie geïdentificeerd: 1) een toegewijde nationale SDG-strategie; 2) opname van SDG-doelen binnen nationale ontwikkelstrategieën, vaak samen met brede welvaart; en 3) gerichte allocatie van SDG-verantwoordelijkheden over ministeries.²² In de beleidspraktijk ten aanzien van de SDG's worden eveneens een onderscheid in drie varianten geconstateerd: monitoring, evaluatie (ex ante of ex post) en het stimuleren van samenwerkingsvormen binnen overheden.

¹⁹ VN, 2015.

²⁰ <https://unstats.un.org/sdgs/indicators/indicators-list/>

²¹ Berger, 2022.

²² Maas & Lucas, 2023, p. 16.

Tabel 1 geeft een korte weergave van de implementatie van de SDGs in Nederland, België en Duitsland.

Land	Laatste VNR	Implementatie	Verantwoordelijkheid	Beleidspraktijk
Nederland	2022	Geen nationale strategie of implementatieprogramma. Pragmatische implementatie via een jaarlijkse rapportage.	Ministerie BuZa (Buitenlandse Handel en Ontwikkelings-samenwerking)	Monitoring: CBS Monitoring Evaluatie: SDG-toets in Beleidskompas (ex ante) ²³
België	2023	Federaal Plan voor Duurzame Ontwikkeling (2021). Met jaarlijkse rapportage.	Federaal Instituut voor Duurzame Ontwikkeling, met Federaal Planbureau	Samenwerking: Inter-ministeriële Conferentie voor SD en inter-departementale commissie voor SD Monitoring: Federaal Planbureau
Duitsland	2021	Federaal: Deutschen Nachhaltigkeitsstrategie (2021). Met tweejaarlijks Indicator Rapport. Länder: bijvoorbeeld NRW met Sustainability Strategy for North Rhine–Westphalia from 2020 ²⁴	Bundeskazleramt (coördinatie)	Samenwerking: Standing Working Group for SD Monitoring: Indicator Report ²⁵ Evaluatie: Sustainability Management System concept

Tabel 1: Overzicht implementatie SDG buurlanden, bron: Berger, 2022.

Op het niveau van regio's en gemeenten bestaan eveneens verschillende SDG monitors, zoals de SDG Monitor voor Belgische gemeenten²⁶, het SDG Portal voor Duitse gemeenten²⁷ en Waar staat je gemeente²⁸. Ook op Europees niveau vindt door Eurostat een monitoring van de SDGs plaats.²⁹ In 2023 heeft de Europese Unie als zodanig ook een eerste Voluntary Review over de voortgang van de SDGs gepubliceerd.³⁰

²³ <https://www.kcbr.nl/beleid-en-regelgeving-ontwikkelen/beleidskompas/2-wat-het-beoogde-doel/sustainable-development-goals-sdgs-en-brede-welvaart>

²⁴ https://nachhaltigkeit.nrw.de/fileadmin/Dokumente/NRW_Sustainability_Strategy_2020.pdf

²⁵ <https://dns-indikatoren.de/>

²⁶ <https://www.sdgmonitor.be/sdg-monitor>

²⁷ <https://sdg-portal.de/de/>

²⁸ VNG,

<https://www.waarstaatjegemeente.nl/dashboard/sustainable-development-goals/sustainable-development-goals--global-goals->

²⁹ <https://ec.europa.eu/eurostat/web/sdi>

³⁰ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_23_3801

Brede Welvaart

Hoewel brede welvaart een Nederlands begrip is, kent het een internationaal gedragen gedachtegoed.³¹ In andere landen zijn soortgelijke begrippen te vinden in *well-being*, *well-being economy*, *inclusive growth* en in mindere mate *beyond GDP*.³² Alle begrippen beslaan het gedachtegoed dat het bruto binnenlands product (bbp) geen goede indicator is voor maatschappelijke vooruitgang en welzijn. Bredere concepten zijn nodig voor het meten van de kwaliteit van leven, welvaart en welzijn van mensen en de duurzaamheid van de aarde als zodanig.³³ In verschillende internationale (wetenschappelijke) publicaties wordt het belang benadrukt van een verschuivend perspectief van economische productie naar de welvaart van mensen. Raspe, Content & Thissen vatten vier kenmerken samen:

1. De focus op mensen, in plaats van de hele economie;
2. De concentratie op de meerdere uitkomsten (indicatoren) van brede welvaart (well-being);
3. In ogenschouw nemend hoe de verdeling van brede welvaart over de bevolking is;
4. Met zowel objectieve als subjectieve aspecten meenemend.³⁴

Internationaal is in samenwerking met UNECE, Eurostat en OECD, een statistisch raamwerk vastgesteld: *CES Recommendations for measuring*

Themes	Dimensions		
	Human well-being ("Here and now")	Capital ("Later")	Transboundary impacts ("Elsewhere")
TH1. Subjective well-being	X		
TH2. Consumption and income	X		X
TH3. Nutrition	X		
TH4. Health	X	X	
TH5. Labour	X	X	X
TH6. Education	X	X	
TH7. Housing	X		
TH8. Leisure	X		
TH9. Physical safety	X		
TH10. Land and ecosystems	X	X	X
TH11. Water	X	X	X
TH12. Air quality	X	X	
TH13. Climate		X	X
TH14. Energy resources		X	X
TH15. Mineral resources (excluding coal and peat)		X	X
TH16. Trust	X	X	
TH17. Institutions	X	X	X
TH18. Physical capital		X	X
TH19. Knowledge capital		X	X
TH20. Financial capital		X	X
Context: population			
<i>Economic capital — monetary</i>		X-M	
<i>Natural capital — monetary</i>		X-M	
<i>Human capital — monetary</i>		X-M	

Tabel 2: Raamwerk voor meten van duurzame ontwikkeling: relatie tussen conceptuele en thematische categorieën, Bron: UNECE, 2014.

³¹ Er zijn diverse projecten van de Europese Unie gericht op het bevorderen van "well-being", zoals SPES, ToBe, WISER, WISE Horizons, MERGE, MAPS en REAL.

³² Berger, 2022.

³³ OECD (2018) Policy use of well-being metrics: Describing countries' experiences, https://www.oecd-ilibrary.org/economics/policy-use-of-well-being-metrics_d98eb8ed-en

³⁴ Raspe, Content & Thissen, 2019, p. 14.

sustainable development.³⁵ In dit raamwerk wordt een verschil gemaakt in de dimensies van welzijn: in tijd ('nu' versus 'later') en in ruimte ('hier' versus 'elders').³⁶ Het raamwerk vertaalt drie dimensies: (1) hier en nu; (2) later; (3) elders. Naast de dimensies voorziet het raamwerk ook in een set van indicatoren op basis van thema's, die land specifiek kunnen worden ingevuld en geselecteerd. De dimensie 'hier en nu' spreekt relatief voor zichzelf, waar de dimensie 'later' reflecteert op het welzijn van latere generaties en de impact die hierop kan bestaan. Het raamwerk spreekt hierbij over kapitaal: economisch kapitaal, natuurlijk kapitaal, menselijk kapitaal en sociaal kapitaal. De dimensie 'elders' reflecteert op de grensoverschrijdende effecten, dat wil zeggen hoe landen het welzijn in andere landen of de rest van de wereld beïnvloed. Het CES-meetsysteem vormt hiermee, zoals het CBS het verwoord, een wetenschappelijk onderbouwde 'gemeenschappelijke taal' om brede welvaart in kaart te brengen.³⁷

Specifiek ten aanzien van **Duitsland** is het Ministerie van Economische Zaken en Klimaatactie verantwoordelijk voor het concept van 'Well-being', dat in 2022 aan het *Jahreswirtschaftsbericht* is toegevoegd.³⁸ Het voegt aanvullende *Wohlfahrtsindikatoren* toe aan die van de bestaande *Deutschen Nachhaltigkeitsstrategie*. Deze zien op de vijf elementen van (1) groei, inkomen en werkgelegenheid; (2) bescherming van de leefomgeving en klimaat; (3) onderwijs, onderzoek en innovatie; (4) sociale aspecten, demografie en integratie; en (5) publieke financiën en gelijke levensomstandigheden.

In **België** zijn eveneens aanvullende indicatoren en beleidspraktijken ontwikkeld, centraal staat hierbij de wet van 14 maart 2014 tot aanvulling van de wet van 21 december 1994 houdende sociale en diverse bepalingen met een set aanvullende indicatoren voor het meten van levenskwaliteit, menselijke ontwikkeling, de sociale vooruitgang en de duurzaamheid van onze economie³⁹. Deze wet geeft de opdracht aan het Federaal planbureau om een set indicatoren te ontwikkelen en hierover te rapporteren. Deze zien over de vier aspecten van het meten van levenskwaliteit, menselijke ontwikkeling, de sociale vooruitgang en de duurzaamheid van onze economie. Daarmee informeren de indicatoren naast het bbp over sociale, milieu- en economische vraagstukken.⁴⁰ De set van indicatoren is gebaseerd op eerder internationaal en Europees werk en leverde 69 aanvullende indicatoren naast het bbp op.⁴¹ Sinds het rapport van 2022 zijn de aanvullende indicatoren naast het bbp en de opvolgingsindicatoren van de SDGs samengevoegd tot één set indicatoren van duurzame ontwikkeling.⁴² Daarbij wordt in navolging op het CES raamwerk onderscheid gemaakt tussen de dimensies 'hier en nu', 'later' en 'elders'. Daarbij hebben het Federaal Planbureau met Instituut voor de nationale rekeningen voor iedere dimensie ook samengestelde indicatoren ontwikkeld: "Die

---

³⁵ UNECE, 2014.

³⁶ Ibid, Horlings & Smits, 2019, p. 13.

³⁷ <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals/monitor-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals-2023/toelichting/raamwerk>

³⁸ Berger, 2022, p. 46.

³⁹ https://etaamb.openjustice.be/nl/wet-van-14-maart-2014_n2014011195.html

⁴⁰ <https://www.indicators.be/nl/g/BGDP/>

⁴¹ Federaal Planbureau (2021), Aanvullende indicatoren naast het bbp, 2021.

<https://www.plan.be/publications/publication-2081-nl-aanvullende-indicatoren-naast-het-bbp+2021>. NB. Het exacte aantal indicatoren schommelt over tijd wegens continue ontwikkeling.

⁴² Federaal Planbureau (2023). Indicatoren van duurzame ontwikkeling, 2023.

indicatoren vatten verschillende componenten samen van het welzijn en van de ontwikkeling van de samenleving en vereenvoudigen de communicatie.”⁴³

In **Nederland** ontwikkelde discussie rondom een breed welvaartsbegrip zich rond de jaren '90, waarbij het werd gerefereerd naar de combinatie van materiële vooruitgang, sociale vooruitgang en een goede

kwaliteit van de leefomgeving en milieu.⁴⁴ In 2017 is het CBS gestart met de ontwikkeling van een Monitor Brede Welvaart. Aanvullend zijn de planbureaus Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) en Centraal Planbureau (CPB) een verkenning gestart naar Brede Welvaart.⁴⁵ Brede welvaart is alles wat mensen van waarde vinden.⁴⁶ Het CBS publiceert sinds 2018 jaarlijks de Monitor Brede Welvaart, gebaseerd op diverse indicatoren en verdeeld over verschillende domeinen. Daarbij ziet het op

Kernbegrippen van de brede welvaart

Brede welvaart betreft de kwaliteit van leven in het hier en nu en de mate waarin deze ten koste gaat van die van latere generaties of van die van mensen elders in de wereld. Vanuit deze definitie maakt de Monitor Brede Welvaart een onderscheid tussen brede welvaart “Hier en Nu”, “Later” en “Elders”.

Brede welvaart “Hier en Nu” betreft de persoonlijke kenmerken van mensen, de kwaliteit van de omgeving waarin zij leven en meer in het algemeen hun materiële welvaart en welzijn.

Brede welvaart “Later” betreft de hulpbronnen die volgende generaties nodig hebben om een zelfde niveau van welvaart te kunnen bereiken als de huidige generatie.

Brede welvaart “Elders” betreft de effecten van Nederlandse keuzes op banen, inkomens, (niet-hernieuwbare) hulpbronnen en het milieu in andere landen.

Eerste-orde-effecten zijn de effecten die direct – dat wil zeggen zonder tussenstappen – kunnen worden gerelateerd aan een ontwikkeling. Bijvoorbeeld, een stijging van de individuele consumptie is in de eerste orde goed voor de consument. Tweede-orde-effecten zijn het gevolg van eerste-orde-effecten. In de tweede orde kan hogere consumptie gepaard gaan met milieuvervuiling, obesitas, waterverbruik en CO₂-uitstoot in andere landen, enzovoorts. In de MBW is de duiding van ontwikkelingen alleen gebaseerd op deze eerste-orde-effecten.

Afruilen hebben betrekking op de balans tussen aan elkaar gerelateerde positieve en negatieve veranderingen. Voorbeelden van afruilen zijn: meer consumeren in het heden maar minder sparen voor later; meer consumeren ten koste van meer vervuiling, voedselverspilling en overgewicht.

Figuur 3: Kernbegrippen van de brede welvaart, Bron: Horlings & Smits, 2019.

objectieve en subjectieve aspecten, maar ook om verschillende dimensies: in tijd (‘nu’ versus ‘later’) en in ruimte (‘hier’ versus ‘elders’).⁴⁷ Dit eveneens conform het CES-meetsysteem. Hiertoe is een gestructureerde set van indicatoren ontwikkeld door het CBS, gebaseerd op bovenstaand raamwerk.⁴⁸ Daarmee wordt met een breed palet aan thema’s en indicatoren een rijk beeld geschetst, concludeerden de planbureaus.⁴⁹ Sinds 2019 wordt voor de Monitor Brede Welvaart in samenhang met de SDGs genomen: Monitor Brede Welvaart & Sustainable Development Goals.⁵⁰ Voor de CBS Monitor is expliciet gekozen om geen samengestelde indicatoren te ontwikkelen, maar visualisaties van de hele indicatorenset.⁵¹ De Monitor beschrijft de staat van de brede welvaart ‘hier en nu’, ‘later’ en ‘elders’ puur vanuit het perspectief van de mens. Daarbij heeft het in beginsel betrekking tot de mensen die in Nederland wonen.

Deze data is ook regionaal vertaald en beschikbaar door de Regionale Monitor Brede welvaart van het CBS.⁵² Ook deze data is objectief en subjectief van aard. Op basis van zowel de Monitor Brede Welvaart

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Maas & Lucas 2023, p. 8.

⁴⁵ PBL/SCP/CPB, 2017.

⁴⁶ Maas & Lucas, 2017, p. 9.

⁴⁷ Ibid, Horlings & Smits, 2019, p. 13.

⁴⁸ CBS, 2021, 2022 & 2023.

⁴⁹ PBL/SCP/CPB (2019). Brief Planbureaus inzake Brede welvaart.

⁵⁰ <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals>

⁵¹ <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals/monitor-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals-2023/toelichting/methoden#7>

⁵² <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart>

& SDGs als de Regionale Monitor Brede Welvaart wordt jaarlijks een reactie gegeven door het kabinet. Ook Regio Deals worden in samenhang hiermee bekeken.

Afsluitend

Zowel Nederland, Duitsland als België kennen in zekere mate de concepten van brede welvaart en SDG's. Daarbij bestaan wel belangrijke accentverschillen. Zo kent Nederland geen nationale implementatiestrategie voor de SDGs en Duitsland en België wel, maar is meer gewicht aan het concept van brede welvaart gegeven (en daarmee thematisch ook aan de SDGs). Brede welvaart en de SDGs kennen belangrijke overeenkomsten. Uit voorgaande blijkt dat België en Nederland de link tussen beide kaders ook nadrukkelijker hebben gelegd door 'indicatoren van duurzame ontwikkeling' en brede welvaart expliciet te gaan samenvoegen respectievelijk combineren. Een dergelijke koppeling of coördinatie is in Duitsland niet gemaakt.⁵³ Er zijn ook belangrijke gelijkenissen. Het PBL heeft een vergelijkende analyse tussen brede welvaart en SDG's gemaakt.⁵⁴ Beide komen voort uit het denken over duurzame ontwikkeling. Daarbij benadrukken beide de ontwikkeling ten aanzien van welzijn en de verdeling hiervan over regio's, groepen en landen, alsook over tijd en locatie. Ook de dimensies en thema's zijn nauw verweven. Zo geeft het CBS aan dat de thema's van de Monitor Brede Welvaart worden gevoed door de SDGs. Sinds 2019 komt dat expliciet naar voren in de Monitor Brede welvaart in combinatie met de SDGs.

Er zijn echter ook geconstateerde verschillen. De SDGs geven doelstellingen aan, die allen behaald moeten worden – ze zijn 'ondeelbaar'. Brede welvaart is meer gericht op het formuleren van een kader, op basis waarvan keuzes gemaakt moet worden. Centraal bij brede welvaart staat de mogelijkheid van afruilen en het maken van keuzes en afwegingen hierin: het een kan invloed hebben op het ander. Daarmee vormt brede welvaart meer een intentie, dan een doelstelling als de SDGs.⁵⁵ Ook in de gebruikspraktijk constateerde PBL verschillen. In onderzoek naar de Nederlandse beleidspraktijk werd eerder geconstateerd dat de SDGs niet sterk leven.⁵⁶ Brede welvaart daarentegen wel, en sinds 2019 in de combinatie van Brede welvaart met de SDGs.

In het PBL-rapport concluderen Maas & Lucas op basis van de Nederlandse en internationale praktijken dat voor brede welvaart en/of SDGs vier mogelijke rollen te zijn onderscheiden: monitoren, beoordelen, wenselijkheid in kaart brengen en keuzes uitleggen. Onderstaande tabel vat dat samen.

---

⁵³ Berger, 2022; Maas & Lucas, 2023.

⁵⁴ Maas & Lucas, 2023.

⁵⁵ Maas & Lucas, 2023, p. 14.

⁵⁶ Transition International, 2021.

Tabel 3: Mogelijke rollen voor brede welvaart en/of de SDGs in beleid, bron: Maas & Lucas, 2023.

Rol	Verbetering beleid	Door ondersteuning van ...	Voorbeeld toepassingen
Monitoren	Beter zicht op 'hoe het ervoor staat'	... het signaleren en agenderen van maatschappelijke kwesties	Monitor Brede Welvaart & SDG's
Effectiviteit beoordelen	Beter zicht op (verwachte) effecten van beleidsvoorstellen	... het <i>ex ante/ex post</i> evalueren van de bijdrage van beleid aan brede welvaart en/of de SDG's	Verankeren van brede welvaart in de begrotingssystematiek; het Rijksbrede Beleidskompas
Wenselijkheid in kaart brengen	Beter zicht op mogelijk <i>gewenste</i> uitkomsten en/of prioriteringen	... informeren van mogelijke beleidskeuzes vanuit een expliciet normatieve visie	PBL-studie over brede welvaartperspectieven op mobiliteitsbeleid
Keuzes uitleggen	Betere uitleg van bestuurlijke keuze	... expliciete toelichting op beleidskeuze over wat vooral van belang is en ten koste waarvan dat mag gaan	<i>Nog geen expliciete voorbeelden</i>

Daarbij constateren de auteurs dat met name de eerste twee rollen in frequentere mate worden omgezet in de praktijk. Veel discussie concentreert zich op inhoud en de te gebruiken indicatoren. Daarbij concentreert het zich rondom de monitoring, maar gaan de beleidsmatige discussies minder over de wenselijkheid van bepaald beleid en effecten ('doen we de juiste dingen') en het uitleggen van keuzes (expliciet maken van effecten en keuzes daarin).

3.2. Verdieping Nederland: regionale brede welvaart

In voorgaande paragraaf is het algemeen kader toegelicht rondom SDGs en brede welvaart. Daaruit blijkt dat er verschillen en overeenkomsten zijn tussen buurlanden. Een voor dit dossier interessant gegeven is dat in Nederland brede welvaart ook naar het regionale niveau is vertaald. Deze paragraaf gaat daarom daar verder op in.

In de Nederlandse literatuur wordt brede welvaart gedefinieerd als alles wat mensen van waarde vinden.⁵⁷ Naast materiële welvaart (o.a. bruto binnenlands product) gaat het ook om immateriële welvaart (welzijn) zoals de leefomgeving, sociale cohesie, gezondheid en veiligheid. Hiertoe is een gestructureerde set van indicatoren ontwikkeld door het CBS, gebaseerd op het CES-raamwerk.⁵⁸ Daarmee is de Monitor Brede Welvaart gebaseerd op de drie dimensies 'hier en nu', 'later' en 'elders' en verschillende thema's. De thema's zijn gevoed uit het CES-raamwerk en de SDGs.

⁵⁷ Maas & Lucas, 2017, p. 9.

⁵⁸ CBS, 2021 & 2022.

Tabel 4: Thema's in de Monitor Brede Welvaart en thema's in het CES-meetsysteem, bron: CBS.nl; CBS, 2017

Dimensie	Thema in de monitor	CES-thema's
Brede welvaart "Hier en Nu"	Welzijn	subjectief welzijn (HWB1)
	Materiële welvaart	consumptie en inkomen (HWB2)
	Gezondheid	voeding (HWB3)
		gezondheid (HWB4)
	Arbeid en vrije tijd	arbeid (HWB5)
		onderwijs (HWB6)
		vrije tijd (HWB8)
		mobiliteit (HWB15) ^{a)}
	Wonen	wonen (HWB7)
	Samenleving	vertrouwen (HWB13)
		instituties (HWB14)
Veiligheid	fysieke veiligheid (HWB9)	
Milieu	land en ecosystemen (HWB10)	
	water (HWB11)	
	luchtkwaliteit (HWB12)	
Brede welvaart "Later"	Economisch kapitaal	fysiek kapitaal (EC1)
		kenniskapitaal (EC2)
		financieel kapitaal (EC3)
	Natuurlijk kapitaal	energievoorraden (NC1)
		minerale voorraden (exclusief kolen en turf) (NC2)
		land en ecosystemen (NC3)
		water (NC4)
		luchtkwaliteit (NC5)
		klimaat (NC6)
	Menselijk kapitaal	arbeid (HC1)
		onderwijs (HC2)
		gezondheid (HC3)
	Sociaal kapitaal	vertrouwen (SC1)
		instituties (SC2)
	Brede welvaart "Elders" ^{b)}	Handel en hulp
Milieu en grondstoffen		energievoorraden (TI5)
		minerale voorraden (exclusief kolen en turf) (TI6)
		klimaat (TI9)

Toelichting: ^{a)} Het thema "mobiliteit" ontbreekt in het CES-meetsysteem. ^{b)} Voor de thema's fysiek kapitaal (TI2), kenniskapitaal (TI3), financieel kapitaal (TI4), land en ecosystemen (TI7), water (TI8), arbeid (TI10) en instituties (TI11) in de dimensie "Elders" zijn nog geen indicatoren ontwikkeld. Gemonetariseerde cijfers voor economisch, menselijk, natuurlijk en sociaal kapitaal zijn nog niet beschikbaar maar worden ontwikkeld.

De opgenomen thema's in de set beschrijven het *fenomeen* brede welvaart. Het fenomeen is datgene wat we willen weten. Om te meten hoe het met deze onderdelen gaat, worden *indicatoren* gebruikt. Een indicator is een statistisch gegeven dat wordt verondersteld representatief te zijn voor een thema en daarmee een basis te kunnen zijn om thema's (en brede welvaart) te kunnen duiden.⁵⁹ In die interpretatie en duiding van de data wordt alleen rekening gehouden met eerste-orde-effecten. Dat wil zeggen op de effecten die direct gerelateerd aan een ontwikkeling kunnen worden. Er zijn ook indirecte effecten mogelijk, maar die worden niet meegenomen.

Een nationaal beeld van brede welvaart kan onderliggende verschillen tussen regio's maskeren. Het gaat immers om de gemiddelde Nederlander. In de praktijk kan het echter dat bepaalde kansen of problemen 'stapelen' in bepaalde regio's.⁶⁰ Dit is ook exact waar het adviesrapport 'Elke regio telt' onder meer kritiek op uitte. Desalniettemin is in de tussentijd een ontwikkeling in gezet richting een

⁵⁹ <https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals/monitor-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals-2023/toelichting/raamwerk#4> Zie daar ook de toelichting voor de keuze van indicatoren.

⁶⁰ Raspe, Content & Thissen, 2017.

meer regionaal perspectief. In 2017 hebben onder andere het PBL en het CBS zich gebogen over de vraag hoe het concept van brede welvaart naar een regionale context vertaald kan worden.⁶¹ De inzichten zijn vertaald en doorgevoerd in de Regionale Monitor Brede welvaart van het CBS.⁶² Deze Monitor wordt sinds 2020 gepubliceerd, met als recentste publicatie in 2023 over het jaar 2022. Daarbij geeft het CBS aan continue verbetering van de regionale data te werken.⁶³ In de verscheidene rapporten wordt het conceptuele kader nader uitgewerkt.

Mens en de leefomgeving centraal

Voor hogere welvaart gaat het minder om de vraag of bepaalde resultaten te meten zijn, maar meer om de vraag of mensen de vrijheid en mogelijkheden hebben om hun behoeften te bevredigen en doelen na te streven.⁶⁴ Naar mate meer ingezoomd wordt wat betreft brede welvaart komt het menselijk perspectief steeds meer centraal. Welvaart van mensen wordt gevormd en beïnvloed door individuele en plaatsgebonden kenmerken. De fysieke leefomgeving wordt derhalve van toenemend belang: “Hoe dichter we komen bij de feitelijke (lokale of regionale) omgeving waarin mensen hun leven vorm geven, des te belangrijker wordt het om informatie mee te nemen over de kenmerken van die omgeving.”⁶⁵

Daarbij zijn mensen actief in meerdere, onderling verbonden complexe systemen en vormen hun brede welvaart in voortdurende interactie met (anderen in) hun omgeving. Anderzijds beïnvloeden zij daarmee weer die van groepen, regio's, landen en samenlevingen.⁶⁶ Daarbij dient men voorbij de gemiddelden te gaan: dit kan voor nationale metingen wat zeggen, maar regionaal gaat het om de mens met specifieke kenmerken in specifieke locaties.⁶⁷ Hoewel brede welvaart een identieke betekenis kent, moet de concrete uitwerking rekening houden met hetgeen op het betreffende schaalniveau relevant is. Bijzonder relevant voor regionale brede welvaart is het meten van ‘capabilities’. Dat wil zeggen in hoeverre mensen de mogelijkheid hebben om een bepaald welvaartsniveau te behalen, bijvoorbeeld ten aanzien van toegang tot zorg, school, werk en cultuur. Daarmee is er een verschuiving van de uitkomst (zoals een bbp) naar de bron.⁶⁸ Horlings & Smits diepen het verder uit naar middelen en mogelijkheden, gebruik, uitkomsten en waardering:

Tabel 5: vier dimensies voor thema's binnen regionale brede welvaart, eigen uitwerking gebaseerd op Horlings & Smits, 2017, p. 50.

Middelen en mogelijkheden	Uitkomsten
Mogelijkheden betreffen de huidige rechten en vrijheden en capaciteit (fysiek, natuurlijk, financieel, etc.) voor mensen om brede welvaart vorm te geven. Het gaat daarbij ook om de mate van, toegang tot en betaalbaarheid van de capaciteit. Middelen zien op	“Dat zijn de positieve en negatieve effecten van het gebruik van bestaande middelen en mogelijkheden. Het gaat nadrukkelijk niet om bewezen causale relaties tussen gebruik en effecten. Het gaat om de

⁶¹ Raspe, Content & Thissen, 2017; Thissen & Content, 2022; Horlings & Smits, 2017; Weterings e.a., 2022.

⁶² <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart>

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Horlings & Smits, 2017.

⁶⁵ Ibid. p. 27.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Raspe, Content & Thissen, 2017.

⁶⁸ Ibid.

de nieuwe investeringen, lopende uitgaven en kosten voor deze capaciteit, lopende uitgaven.	effecten die volgens experts en beleidsmakers het meest relevant zijn.”
Gebruik van mogelijkheden “Betreft het aantal mensen, huishoudens en bedrijven en anderen dat gebruik maakt van de middelen en mogelijkheden. Hierbij horen ook aspecten van gedrag zoals sporten, roken, eten of geld lenen.”	Subjectieve beleving “Beleving toont het subjectieve oordeel van mensen over de uitkomsten op een beleidsthema. Het kan gaan om de waardering die ze geven aan een aspect van hun leven of om hun zorgen over een bepaald probleem, maar ook over hun verwachtingen voor de toekomst.”

Gelet op deze vier dimensies zijn indicatoren ontwikkeld om een bepaald beleidsthema in kaart te brengen. Wederom zijn de indicatoren het instrument om een fenomeen te beschrijven, waarbij de indicator een representatieve indicatie moet geven.⁶⁹ Als voorbeeld ten aanzien van onderwijs geven Horlings en Smits:

Tabel 6: Voorbeelden ten aanzien van onderwijs, bron: Horlings & Smits, 2017, p. 50.

<p>Middelen en mogelijkheden: Met welke middelen worden kinderen, jongeren en volwassenen voorzien van goed onderwijs? Hoeveel geld en menskracht wordt in het onderwijs geïnvesteerd?</p> <p>Gebruik: Hoeveel mensen participeren in het onderwijs? Aspecten van gedrag betreffen de beslissing om voortijdig van school te gaan of om op latere leeftijd alsnog een opleiding te volgen.</p> <p>Uitkomsten: Hoe is het gesteld met het opleidingsniveau van de inwoners van Nederland en hoe goed zijn specifieke vaardigheden ontwikkeld die in het onderwijs worden geleerd?</p> <p>Beleving: Zijn mensen tevreden met de kwaliteit van het onderwijs en met hun toegang tot het onderwijs?</p>

Thissen & Content concluderen daarbij in hun onderzoek naar het gemeentelijk niveau dat er ook verschillende waarderingen bestaan ten aanzien van verschillende thema’s.⁷⁰ Dit sluit aan bij het genoemde aspect van beleving.

Belang van dimensie ‘elders’ en samenhang

“De rol van ‘Elders’ wordt steeds groter.”, aldus Horlings & Smits⁷¹, als het gaat om regionale brede welvaart ten opzichte van nationale brede welvaart. Het gaat bij regionale brede welvaart en ‘elders’ meer om zowel de interregionale als internationale effecten.⁷² Eveneens kunnen beleidsmaatregelen in de ene gemeente de brede welvaart in de andere gemeente beïnvloeden, zoals zogenoemde waterbed-effecten (verschuiving van een regio naar de andere regio). Anderzijds beargumenteren Thissen & Content dat ook anders omgegaan moet worden met ‘elders’.⁷³ Hierbij spitsten zij zich op het gemeentelijk niveau. Daarbij constateerden zij dat het niet alleen om de effecten van brede welvaart op andere gemeenten en regio’s, maar ook om het belang van andere gemeenten en regio’s voor de ‘eigen’ brede welvaart. Zo kan de aanwezigheid van een bepaalde voorziening, zoals een theater of ziekenhuis, in een nabijgelegen gemeente de brede welvaart van inwoners van een andere

⁶⁹ Horlings & Smits, 2017.

⁷⁰ Thissen & Content, 2022.

⁷¹ Horlings & Smits, 2017, p. 26.

⁷² Ibid. p. 37; Raspe, Content & Thissen, 2017, Thissen & Content, 2022.

⁷³ Thissen & Content, 2022, p. 61.

gemeente beïnvloeden. De brede welvaart in een gemeente wordt dus bepaald door de samenhang met de omliggende regio”, aldus Thissen & Content.⁷⁴ Voor regionale brede welvaart en het sturen hierop is het daarom van belang om de regio in samenhang te bekijken. Gesteld zou kunnen worden dat door deze interacties van mensen en tussen regio’s het belang van ‘elders’ toe in een wederzijdse dynamiek van tweerichting verkeer: daar bestaan elementen waar mensen brede welvaart uithalen en kunnen zowel positieve als negatieve invloeden en interacties bestaan.

Voor effectief beleid dient dan ook een adequaat beeld te bestaan van de regio en de interregionale interacties die bestaan. Dit verschilt per thematiek en ook per regio. De leefomgeving of de regio is geen afgebakend begrip. De schaalomvang van ‘de regio’ is voor iemand verschillend als het gaat om werk (woon-werkverkeer) dan om een bezoek aan een café of theater. In feite vertroebelt het onderscheid tussen ‘hier’ en ‘elders’ indien men meer lokaal inzoomt op brede welvaart. In het kader van brede welvaart is de bereikbaarheid, nabijheid en toegankelijkheid tussen buurgemeenten/-regio’s daarbij van grote invloed.

Keuzes voor beleid

“Regionaal beleid gericht op brede welvaart gaat in essentie over de kansen en mogelijkheden (materiele en niet-materiele) welvaart voor mensen te creëren en de verdelingsvraagstukken die daarbij horen.”⁷⁵ Deze zin vat de kern samen. PBL heeft hiertoe vier beleidsopgaven voor regio’s benoemd⁷⁶:

- Beleid dient regio’s de ruimte te bieden om hun groeipotenties ten aanzien van welvaart te verzilveren.
- Beleid dient de kwaliteit van leven, of de kwaliteit van de leefomgeving, in regio’s te verbeteren.
- Beleid dient regio’s nieuwe perspectieven te bieden.
- Beleid dient een rol te spelen bij het operationaliseren van systeemveranderingen voor grote maatschappelijke opgaven van nationaal belang.

De benoemde facetten rondom brede welvaart in het algemeen en meer specifiek voor de regio, stellen namelijk een aantal voorwaarden en uitdagingen voor beleid.

De regio in beeld

Brede welvaart van mensen hangt derhalve mede af van de omstandigheden in de regio waar ze wonen. Daarbij gaat het onder andere om de te bereiken voorzieningen en de kwaliteit van de leefomgeving. Hierbij is de afbakening van de ‘regio’ niet in beton gegoten en dienen interregionale interacties en effecten in ogenschouw te worden genomen. De samenhang met nabijgelegen gemeenten, zowel in positieve als negatieve zin, is daarbij van belang. Een startpunt voor beleid is dus om een adequaat beeld te hebben van de regio-specifieke kenmerken en de regionale verschillen in

---

⁷⁴ Thissen & Content, 2022, p. 14.

⁷⁵ Raspe, Content & Thissen, 2017, p. 4.

⁷⁶ Raspe, 2018.

waardering van de verschillende aspecten van brede welvaart. Daarnaast dient een beeld te bestaan van de interregionale samenhang en effecten, zoals PBL eerder voor een aantal thema's heeft gepoogd te doen.⁷⁷ Op basis van het beeld dienen kansen en problemen in kaart te worden gebracht. Hiertoe kan beleid worden geformuleerd om kansen en groeipotenties te verzilveren en een betere kwaliteit te stimuleren dan wel problemen op te lossen. Anderzijds beïnvloed de context van een regio, en de contextvariabelen die daarmee bestaan, het succes van het gevoerde beleid.

Afruilen

Een belangrijk aspect betreft afruilen. Omdat meer brede welvaart op het ene aspect of dimensie doorgaans ook betekent dat er op een ander aspect of dimensie minder brede welvaart is – niet alles kan altijd en overal – zijn keuzes noodzakelijk. Afruilen kunnen bestaan in tijd, ruimte en thematisch. Een simpel voorbeeld is het realiseren van een windmolenpark dat enerzijds de duurzaamheid en energietransitie bevordert, maar anderzijds de waardering van de leefomgeving negatief kan beïnvloeden. Dit effect kan zich ook ten aanzien van andere gemeenten (regio's) en in tijd voordoen. Weterings en Brakman behandelen in hun recente publicatie twee recente ontwikkelingen vanuit sociaal-economisch beleid en plaatsen deze in een bredewelvaartspectief.⁷⁸ Het gaat hierbij concreet om het stimuleren van groene waterstof (in Noord Nederland) en het beleid ten aanzien van de voorzieningen in het landelijk gebied op peil houden door het aantrekken van gebruikers (recreatie, toerisme). De casussen dienen ter illustratie voor de verschillende mogelijke afruilen die bestaan. De afruilen die in het geding zijn moeten scherp worden geïdentificeerd. Op basis daarvan dient een keuze te worden gemaakt. Voor bredewelvaartsbeleid is dus prioritering en een integrale afweging noodzakelijk. Hierbij is ook terug te refereren naar de eerdergenoemde rollen van brede welvaart als 'wenselijkheid in kaart brengen' en 'keuzes uitleggen'.

Multi-level betrokkenheid

Voorgaande twee aspecten, de regio in beeld & afruilen, benadrukken het belang van multi-level betrokkenheid. Zo is dat het geval in het kader van het in beeld brengen van de 'regio' en het juiste schaalniveau daarin. Dit behelst dat ondanks een opgave gemeentelijk kan spelen, regionaal, provinciaal of zelfs nationaal beleid een belangrijke coördinerende rol kan spelen. Weterings en Brakman benadrukken derhalve coördinatie binnen de regio alsook coördinatie tussen de regio's.⁷⁹ Dergelijke bevindingen werden ook gedaan in het onderzoek naar de Regio Deals.⁸⁰

De coördinatie binnen de regio betreft de samenhang in de regio. Dat kan enerzijds zorgen voor onbedoelde (tegenwerkende) effecten. Anderzijds kan het ook zorgen voor een effectievere oplossing voor samenhangende problemen. Tussen de regio's onderling doelt op het verschil en de effecten tussen 'hier' en 'elders'. Om dergelijke coördinatie in en tussen de regio's te faciliteren kan bovenregionale coördinatie gewenst zijn. Nationaal of provinciaal beleid kan hier een belangrijke

---

⁷⁷ Thissen & Content, 2022.

⁷⁸ Weterings & Brakman, 2023.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Weterings e.a., 2022.

coördinerende rol spelen. Deze multi-actoren betrokkenheid is ook essentieel om te komen tot gedragen en integrale afwegingen, zoals benoemd onder 'afruilen':

Andersom geldt hetzelfde. Sommige nationale of bovenregionale opgaven moeten worden gerealiseerd in samenhang met de regio. Zo benoemde PBL de regio in het kader van het operationaliseren van systeemveranderingen voor grote maatschappelijke opgaven van nationaal belang. Hierbij kan gemeentelijke specialisatie een rol spelen, zoals de gemeenten versterken waar ze relatief goed in zijn. Anderzijds benadrukt de literatuur de rol van het regionale veld in de maatschappelijke acceptatie en begrip van beleid⁸¹: "Brede welvaart bevorderen zal vaak vragen om allianties tussen aangrenzende decentrale overheden. Voor de effectiviteit, efficiëntie en legitimiteit van regiospecifiek beleid is het van belang dat de bestuurlijke eenheid aansluit bij het ruimtelijk schaalniveau waarop de omstandigheden spelen waarop moet worden ingegrepen. Bij meerdere aspecten van brede welvaart overstijgt dat schaalniveau de grenzen van individuele gemeenten."⁸²

---

⁸¹ Ibid; Raspe, Content & Thissen, 2017; Thissen & Content, 2022.

⁸² Weterings e.a., 2022, p. 5.

4. Brede welvaart in grensoverschrijdende regio's: een verkenning

De Regionale Monitor Brede Welvaart en diens meting en beoordeling alsook de discussie rondom regionale brede welvaart is momenteel tot de administratieve landsgrenzen begrenst (geconcentreerd op de “inwoner in Nederland”). Voorgaande discussie benadrukt het belang van de regiospecifieke kenmerken voor regionale brede welvaart. Meer specifiek riepen de adviesraden eerder op om meer rekening te houden met de grensspecifieke kenmerken. Daarnaast vereisen bepaalde doelstellingen, zoals ten aanzien van duurzaamheid, ook grensoverschrijdende afstemming en samenwerking voor grensregio's.⁸³ Dit hoofdstuk verkent de grensspecifieke dimensie.

4.1. Analytische verkenning

Deze paragraaf verkent de grensoverschrijdende dimensie voor regionale brede welvaart op basis van bestaande data en literatuur. Hiertoe zal eerst aangevangen worden met een quick scan van de indicatoren van de Regionale Monitor Brede Welvaart, waarvan de meting en beoordeling nog tot de administratieve landsgrenzen is begrensd. Vervolgens wordt nader ingezoomd op de vraag in hoeverre grensdata voorhanden is, met welke grensspecifieke kansen, groeipotentie en uitdagingen rekening gehouden moet worden.

---

⁸³ Zie ITEM Grenseffectenrapportage 2022.

Quick Scan Regionale Monitor Brede Welvaart

De Regionale Monitor Brede Welvaart is momenteel in meting en beoordeling nog tot de administratieve landsgrenzen begrenst. Dit hoeft overigens niet per definitie het geval te zijn voor de subjectieve data. Zo kan men in de indicatoren over de tevredenheid met het leven of met de woonomgeving ook de aspecten die over de landsgrens liggen meenemen. Objectieve indicatoren als natuurgebied per inwoner, afstand tot cafés e.d. en tot sportterrein zijn momenteel niet grensoverschrijdend, waardoor het onduidelijk is welke betekenis gegeven kan worden aan de resultaten van deze objectieve indicatoren in grensregio's. In onderstaande tabellen staan de indicatoren gedefinieerd voor regionale brede welvaart 'hier en nu' en 'later' opgenomen, daarbij wordt het objectieve of subjectieve karakter geduid en middels kleuren kort op de grensoverschrijdende dimensie gereflecteerd. Daarbij dient opgemerkt te worden dat geen oordeel wordt gemaakt over de indicatoren an sich. Het is eveneens niet beoogd om de indicator in technische zin door te lichten. In de quick scan wordt de korte beoordeling gebaseerd op de gegeven omschrijving, bron en meeteenheid.⁸⁴

De quick scan onderzoekt de mogelijkheden van het meten van brede welvaart in grensregio's in het algemeen. Hierbij wordt gekeken naar potentiële indicatoren waarvan de inschatting is dat de indicator waarschijnlijk van een grensoverschrijdende dimensie kan worden voorzien. Daarmee zou ook een euregionale monitor gemaakt kunnen worden. Er moet echter tevens rekening gehouden worden met de interacties tussen subregio's in grensgebieden bij de interpretatie van de cijfers van deze indicatoren. Bijvoorbeeld grensarbeiders of iemand die in België woont, in Nederland werkt en voor dagelijkse activiteiten naar Duitsland gaat, creëert uitdagingen voor het betrouwbaar meten van brede welvaart in een grensregio. Het is belangrijk op te merken dat deze complexe dynamieken, zoals beschreven, niet zijn weergegeven in tabel 7.

Tabel 7: Indicatoren regionale monitor 'hier en nu' + grensoverschrijdende dimensie

	Indicator	Omschrijving (+ eenheid)	
Arbeid en vrije tijd	Nettoarbeidsparticipatie	Het aandeel van de werkzame beroepsbevolking 15 t/m 74 jaar in de bevolking van dezelfde leeftijdsgroep (beroeps- en niet-beroepsbevolking). (% van de bevolking van 15 t/m 74 jaar)	
	Brutoarbeidsparticipatie	Het aandeel van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking 15 t/m 74 jaar in de bevolking van dezelfde leeftijdsgroep (beroeps- en niet-beroepsbevolking). (% van de bevolking van 15 t/m 74 jaar)	
	Werkloosheid	De werkloze beroepsbevolking als percentage van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking. Personen van 15 t/m 74 jaar zonder betaald werk, die recent naar werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn. (% van de beroepsbevolking)	

⁸⁴ De beschrijving van de indicatoren is hier te vinden: <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/beschrijving-indicatoren>

	Vacaturegraad	De vacaturegraad is het aantal openstaande vacatures per duizend banen. Het betreft de vacaturegraad aan het einde van het vierde kwartaal. Onder een vacature wordt verstaan een arbeidsplaats waarvoor, binnen of buiten een onderneming of instelling, personeel wordt gezocht dat onmiddellijk of zo spoedig mogelijk geplaatst kan worden. Een baan is een werkring van een werknemer, ongeacht het aantal uren dat gewerkt wordt. (aantal vacatures per 1 000 banen)	
	Tevredenheid met reistijd van en naar het werk	Deel van de mensen van 18 tot 75 jaar met een betaalde baan van minimaal 12 uur per week dat een score van 7 tot en met 10 geeft als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met de reistijd van en naar uw werk. Een 1 staat voor volledig ontevreden en 10 voor volledig tevreden?'. Een score van 7 tot en met 10 wordt geclassificeerd als tevreden. (% van de werkenden van 18 tot 75 jaar is tevreden met de reistijd van en naar het werk)	
Gezondheid	Overgewicht	Percentage personen van 18 jaar en ouder met een BMI van 25,0 kg/m ² en hoger. Cijfers over lichaamsgewicht zijn gebaseerd op zelf gerapporteerde waarden. De Body Mass Index (BMI) is een maat voor overgewicht, berekend als het quotiënt van het gewicht in kilogram en het kwadraat van de lengte in meters (kg/m ²). (% van de bevolking van 18 jaar of ouder)	
	Ervaren gezondheid	Percentage personen van 18 jaar en ouder met antwoordcategorie 'goed' of 'zeer goed' naar de vraag algemene gezondheidstoestand. (% van de bevolking van 18 jaar en ouder vindt eigen gezondheid (zeer) goed)	
	Levensverwachting bevolking	Levensverwachting in jaren voor de bevolking bij geboorte. Gemiddelde waarde over periode 2017-2020. (jaren dat iemand naar verwachting zal leven (bij geboorte))	
	Personen met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen	Percentage personen van 18 jaar en ouder met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen. Langdurig is (naar verwachting) 6 maanden of langer. (% van de bevolking van 18 jaar of ouder)	
Materiële welvaart	Mediaan besteedbaar inkomen	Het mediaan gestandaardiseerd besteedbaar inkomen per huishouden, in euro. Bij de berekening wordt gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van huishoudens. De mediaan is het middelste getal wanneer alle inkomens van laag naar hoog worden gesorteerd. (euro per huishouden, gecorrigeerd voor inflatie, in constante prijzen 2015)	
	Bruto binnenlands product	Bruto binnenlands product (bbp) in constante prijzen van 2015. Het bbp is een maat voor de omvang van de economie. (euro per inwoner (prijzen 2015))	
Milieu	Natuurgebied per inwoner	Bos en open natuurlijk terrein in hectare per 1000 inwoners. Bos: terrein beplant met bomen bestemd voor houtproductie en/of natuurbeheer, inclusief onverharde en half verharde wegen. Natuurlijk terrein: terrein in droge en natte natuurlijke staat. (ha per 1 000 inwoners)	
	Emissies van fijnstof naar lucht	Jaarlijkse gemiddelde fijnstof emissie naar lucht. Fijnere fractie van fijnstof bestaat uit deeltjes waarvan de diameter kleiner is dan 2,5 micrometer. (kg PM _{2,5} per km ²)	

	Afstand tot openbaar groen	De gemiddelde afstand van alle inwoners in een gebied tot het dichtstbijzijnde openbaar groen, berekend over de weg. Openbaar groen is terrein in gebruik als park of plantsoen, voor dagrecreatie, natuur of als bos. Het terrein kan zowel privaat als publiek toegankelijk zijn. Het terrein heeft een omvang van minimaal één hectare. (km)	
	Natuur- en bosgebieden	Bos en open natuurlijk terrein als percentage van de totale oppervlakte land. Bos: terrein beplant met bomen bestemd voor houtproductie en/of natuurbeheer, inclusief onverharde en half verharde wegen. Natuurlijk terrein: terrein in droge en natte natuurlijke staat. (% van het totale oppervlakte land)	
	Broeikasgasemissies per inwoner	Totale broeikasgasemissies (CO ₂ , CH ₄ , N ₂ O, HFK, PFK en SF ₆) in CO ₂ -equivalenten per inwoner. Eén kg CO ₂ -equivalent staat gelijk aan het effect dat de uitstoot van 1 kg kooldioxide (CO ₂) heeft. Om de CO ₂ -equivalenten te berekenen worden de richtlijnen van de IPCC gevolgd. Data betreffen de uitstoot op Nederlands grondgebied, ongeacht of deze wordt veroorzaakt door Nederlandse ingezetenen. Dit betekent dat uitstoot door Nederlandse ingezetenen in het buitenland niet en uitstoot door niet-ingezetenen in Nederland wel is inbegrepen. (ton CO ₂ -equivalent per inwoner)	
	Kwaliteit van zwemwater binnenwateren	Gemiddelde zwemkwaliteit voor de gezondheid van de zwemmer van de locaties in meren en rivieren, volgens de normen van de vigerende EU-zwemwaterrichtlijn. Een score van 4 staat voor uitstekend, een 3 voor goed, een 2 voor voldoende en een 1 voor slecht. (gemiddelde kwaliteit (1=slecht tot 4=uitstekend))	
	Kwaliteit van zwemwater kustwateren	Gemiddelde zwemkwaliteit voor de gezondheid van de zwemmer van de locaties in kust- en overgangswateren, volgens de normen van de vigerende EU-zwemwaterrichtlijn. Een score van 4 staat voor uitstekend, een 3 voor goed, een 2 voor voldoende en een 1 voor slecht. (gemiddelde kwaliteit (1=slecht tot 4=uitstekend))	
Samenleving	Contact met familie, vrienden of burens	Percentage mensen van 15 jaar en ouder dat gemiddeld minstens een maal per week contact heeft met familie, vrienden of burens. Het gaat hierbij om alle vormen van contact. Het gaat om een gemiddelde van de indicatoren "minstens wekelijks contact met familie", "minstens wekelijks contact met vrienden" en "minstens wekelijks contact met burens". (% van de bevolking van 15 jaar en ouder heeft minstens een keer per week contact met familie, vrienden of burens)	
	Vertrouwen in instituties	Percentage mensen van 15 jaar en ouder dat vertrouwen heeft in drie instituties (Tweede kamer, politie, en rechters). De indicator betreft het gemiddelde van de drie scores. (% van de bevolking van 15 jaar en ouder heeft vertrouwen in Tweede Kamer, politie of rechters)	
	Vertrouwen in anderen	Aandeel personen van 15 jaar en ouder dat het eens is met stelling dat de meeste mensen over het algemeen te vertrouwen zijn. Ook wel gegeneraliseerd vertrouwen genoemd. (% van de bevolking van 15 jaar en ouder vindt dat mensen i.h.a. te vertrouwen zijn)	
	Vrijwilligerswerk	Percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk heeft verricht voor organisaties of verenigingen. Het kan daarbij gaan om bestuurlijk werk of andere activiteiten. (% van de bevolking van 15 jaar en ouder verrichtte in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk)	

Veiligheid	Vaak onveilig voelen in de buurt	% van de bevolking van 15 jaar en ouder dat zich vaak onveilig voelt in de eigen buurt. Cijfers per gemeente zijn alleen beschikbaar voor gemeenten met meer dan 70.000 inwoners. (% van de bevolking van 15 jaar en ouder)	
	Aantal ondervonden delicten	Aantal ondervonden delicten, exclusief ondervonden cybercrime delicten, voor personen van 15 jaar en ouder. (Per 100 inwoners.)	
	Geregistreerde misdrijven	Geregistreerde criminaliteit per 1 000 inwoners. Betreft misdrijven door de politie vastgelegd in een proces-verbaal van aangifte of in een ambtshalve opgemaakt proces-verbaal. (aantal per 1000 inwoners)	
Welzijn	Tevredenheid met het leven	Deel van de mensen van 18 jaar of ouder dat een score van 7 tot en met 10 geeft als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met het leven dat u nu leidt. Een 1 staat voor volledig ontevreden en 10 voor volledig tevreden?'. Een score van 7 tot en met 10 wordt geclassificeerd als tevreden. (% van de bevolking van 18 jaar of ouder is tevreden met het leven)	
	Tevredenheid met vrije tijd	Deel van de mensen van 18 jaar of ouder dat een score van 7 tot en met 10 geeft als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met de hoeveelheid vrije tijd die u heeft. Een 1 staat voor volledig ontevreden en 10 voor volledig tevreden?'. Een score van 7 tot en met 10 wordt geclassificeerd als tevreden. (% van de bevolking van 18 jaar of ouder is tevreden met de hoeveelheid vrije tijd)	
Wonen	Tevredenheid met woonomgeving	Het percentage particuliere huishoudens dat zeer tevreden of tevreden is met de huidige woonomgeving. De woonomgeving is de omgeving en de buurt waarin een huishouden woont. Particulier huishouden: één of meer personen die samen een woonruimte bewonen en zichzelf, dus niet-bedrijfsmatig, voorzien in de dagelijkse levensbehoeften. De woonruimte wordt niet gedeeld met andere huishoudens. Cijfers per gemeente zijn alleen beschikbaar voor gemeenten met meer dan 100.000 inwoners (in 2018). (% van de particuliere huishoudens is (zeer) tevreden)	
	Tevredenheid met woning	Het percentage particuliere huishoudens dat zeer tevreden of tevreden is met de huidige woning. Particulier huishouden: één of meer personen die samen een woonruimte bewonen en zichzelf, dus niet-bedrijfsmatig, voorzien in de dagelijkse levensbehoeften. De woonruimte wordt niet gedeeld met andere huishoudens. Cijfers per gemeente zijn alleen beschikbaar voor gemeenten met meer dan 100.000 inwoners (in 2018). (% van de particuliere huishoudens is (zeer) tevreden)	85
	Afstand tot sportterrein	De gemiddelde afstand van alle inwoners in een gebied tot het dichtstbijzijnde openbaar groen, berekend over de weg. Openbaar groen is terrein in gebruik als park of plantsoen, voor dagrecreatie, natuur of als bos. Het terrein kan zowel privaat als publiek toegankelijk zijn. Het terrein heeft een omvang van minimaal één hectare. (km)	

⁸⁵ Dit betreft een subjectieve indicator, maar is zeer lokaal – namelijk de woning – afgebakend. Daarmee wordt de kans dat grensoverschrijdende interacties of invloeden worden meegenomen in de perceptie onwaarschijnlijk.

Dossier Brede Welvaart vanuit Grensoverschrijdend perspectief

	Afstand tot basisschool	De gemiddelde afstand van alle inwoners in een gebied tot de dichtstbijzijnde basisschool, berekend over de weg. Het basisonderwijs omvat alleen de basisscholen zoals bekend bij de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO).	
	Afstand tot café e.d.	De gemiddelde afstand van alle inwoners in een gebied tot het dichtstbijzijnde café, koffiehuis, coffeeshop, discotheek, seks/nachtclub en partycentrum, berekend over de weg. (km)	

Tabel 8: Indicatoren regionale monitor 'later' + grensoverschrijdende dimensie

	Indicator	Beschrijving	
Economisch kapitaal	Gemiddelde schuld per huishouden	Het gemiddelde van de schulden van particuliere huishoudens. De schulden betreffen de hypotheekschuld van de eigen woning, studieschulden en overige schulden zoals voor consumptieve doeleinden, de financieringen van aandelen, obligaties of rechten op periodieke uitkeringen, schulden voor de financiering van de tweede woning of ander onroerend goed. (euro per huishouden)	
	Mediaan vermogen van huishoudens	Het saldo van bezittingen en schulden. Bezittingen worden gevormd door bank- en spaartegoeden, effecten, de eigen woning, overig onroerend goed, ondernemingsvermogen, aanmerkelijk belang en de overige bezittingen. De schulden omvatten onder meer schulden ten behoeve van een eigen woning en consumptief krediet. Stand per 1 januari. (euro)	
Menselijk kapitaal	Arbeidsduur per week	Het totale aantal uren dat werknemers en zelfstandigen werkelijk hebben gewerkt. Niet-gewerkte uren door verlof of ziekte tellen dus niet mee. De gewerkte uren van werknemers zijn berekend door de betaalde uren (de overeengekomen uren plus de betaalde overuren) te vermeerderen met onbetaalde overuren en te verminderen met feitelijk niet gewerkte uren die betaald worden, zoals ziekteverzuim, zwangerschaps- en bevallingsverlof, stakingen, weerverlet, ouderschapsverlof, kort verzuim. De gewerkte uren van zelfstandigen zijn rechtstreeks bepaald. (aantal feitelijk gewerkte uren per werkende per week)	⁸⁶
	Hoogopgeleide bevolking	Percentage van de bevolking van 15 t/m 74 jaar dat hoger onderwijs heeft afgerond (op het niveau van HBO of WO). (% van de bevolking van 15 t/m 74 jaar dat hoger onderwijs heeft afgerond (op het niveau van HBO of WO))	

⁸⁶ Gelet op de hoeveelheid aan factoren lijkt deze indicator lastig om ook grensoverschrijdend te verkrijgen. Desalniettemin bestaan reeds studies naar verschillen grensoverschrijdend tussen bijvoorbeeld het aandeel fulltime en parttime werk.

	Ervaren gezondheid	Percentage personen van 18 jaar en ouder met antwoordcategorie 'goed' of 'zeer goed' naar de vraag algemene gezondheidstoestand. (% van de bevolking van 18 jaar en ouder vindt eigen gezondheid (zeer) goed)	
Natuurlijk kapitaal	Particuliere zonne-energie	Het opgeteld vermogen van zonnepanelen installaties in watt per woning aan het einde van het referentiejaar. Het betreft het vermogen van installaties van zonnepanelen bij woningen gedeeld door het totaal aantal woningen, dus woningen met of zonder zonnepanelen. (gemiddeld opgesteld vermogen in watt per woning)	
	Natuur- en bosgebieden	Bos en open natuurlijk terrein als percentage van de totale oppervlakte land. Bos: terrein beplant met bomen bestemd voor houtproductie en/of natuurbeheer, inclusief onverharde en half verharde wegen. Natuurlijk terrein: terrein in droge en natte natuurlijke staat. (% van het totale oppervlakte land)	
	Bebouwd terrein	Terrein in gebruik voor wonen, werken, winkelen, uitgaan, cultuur en openbare voorzieningen als percentage van totale oppervlakte land. (% van het totale oppervlakte land)	
	Emissies van fijnstof naar lucht	Jaarlijkse gemiddelde fijnstof emissie naar lucht. Fijnere fractie van fijnstof bestaat uit deeltjes waarvan de diameter kleiner is dan 2,5 micrometer. (kg PM _{2,5} per km ²)	
	Fosfaatuitscheiding landbouw	De uitgescheiden hoeveelheid fosfaat in dierlijke mest per hectare uitgedrukt in P2O5. In tegenstelling tot stikstof treden bij fosfaat geen gasvormige verliezen op. (kg per ha bemeste cultuurgrond)	
	Groen-blauwe ruimte, exclusief reguliere landbouw	Dit areaal per inwoner omvat groene en/of natuurlijke gebieden in zowel stad als platteland, exclusief de reguliere landbouw en met uitzondering van de Noordzee. Hieronder vallen o.a. stedelijk groen, kleine en grote wateren, landelijk groen zoals bermen, heggen en bomenrijen, bossen en natuurgebieden en gebieden onder agrarisch natuurbeheer. Reguliere landbouw: landbouw zonder natuurbeheer. De reguliere landbouw en de Noordzee zijn in deze indicator niet meegenomen omdat ze vanwege hun omvang de ontwikkelingen in kleinere landschapseenheden compleet zouden overschaduwen. Uitgesloten zijn ook private tuinen en groene daken: hierover zijn onvoldoende data beschikbaar. Deze indicator is ontwikkeld binnen het Natuurlijk Kapitaalrekeningen project en is nog in ontwikkeling. (m ² per inwoner)	
	Stikstofuitscheiding landbouw	De totale stikstofuitscheiding in dierlijke mest per hectare met aftrek van de stikstof die tijdens mestopslag in de stal en bij opslag buiten de stal is vervluchtigd in de vorm van ammoniak (NH ₃) inclusief de afvoer via spuiwater van luchtwassers, lachgas (N ₂ O), stikstofoxide (NO) en stikstofgas (N ₂). (kg per ha bemeste cultuurgrond)	
Sociaal kapitaal	Sociale cohesie	De sociale cohesie geeft een schaalscore van 0 tot 10. Hoe hoger de score op deze schaal, hoe meer de inwoners tevreden zijn over de sociale aspecten van hun woonbuurt. Cijfers per gemeente zijn alleen beschikbaar voor gemeenten met meer dan 70.000 inwoners. (schaalscore (0-10))	

<i>Kleurlegenda</i>	
Groene indicator = subjectieve indicator	Blauwe indicator = objectieve indicator
	Subjectieve indicatoren, waarbij bevraagd een beoordeling geven. Deze beoordeling is in principe niet nauw gebonden tot een bepaalde geografische afbakening. In de beoordeling is het mogelijk dat ten aanzien van grensregio's de grensoverschrijdende aspecten worden meegenomen. Bijvoorbeeld de tevredenheid van de woonomgeving of vertrouwen in de ander: in grensgebieden kan het zo zijn dat de beoordeling gekleurd wordt door de interacties over de grens. N.B. De indicator beschouwt wel het Nederlandse grensgebied. Daarmee geeft het geen beeld van de grensoverschrijdende regio: bijvoorbeeld hoe de inwoner aan de andere kant van de grens subjectieve indicatoren beoordeeld.
	Objectieve indicatoren, die afgebakend zijn tot de administratieve landsgrens. Daarbij worden geen grensoverschrijdende aspecten, interacties of dimensies meegenomen. Naar inschatting is de indicator eenvoudiger van een grensoverschrijdende dimensie te voorzien. Bijvoorbeeld de nabijheidsindicatoren, zoals de afstand tot cafés, tot sportterrein of basisschool. Deze gegevens zijn over de grens ook aanwezig.
	Objectieve indicatoren, die afgebakend zijn tot de administratieve landsgrens. Daarbij worden geen grensoverschrijdende aspecten, interacties of dimensies meegenomen. Naar inschatting is het toevoegen van een grensoverschrijdende dimensie complexer.
	Objectieve indicatoren, gebaseerd op Europese data. Onduidelijk in hoeverre de grensoverschrijdende dimensie daarbij is inbegrepen.

Grensdata

Voorgaande paragraaf maakte een quick scan van de regionale monitor brede welvaart. Daarbij zou gesteld kunnen worden dat het in zekere zin mogelijk moet zijn om een euregionaal beeld te creëren bestaande uit cijfers over dezelfde indicatoren aan de andere kant van de grens. Enkele relevante exercities in dit kader zijn reeds ondernomen. Specifiek ten aanzien van welvaart heeft het CBS in 2019 een publicatie uitgebracht.⁸⁷ De analyse betrof hierbij de economische factoren: materiële welvaart (bruto toegevoegde waarde per hoofd van de bevolking), arbeidsproductiviteit, arbeidsdeelname, jaarlijkse arbeidsduur en bevolkingsdeel dat zich in de werkzame leeftijd bevindt. In de analyse is een onderscheid gemaakt tussen het grensgebied Noordoost (Noord Nederland – Nedersaksen), Zuidoost (Midden Nederland – Noordrijn-Westfalen) en Zuid (Zuid Nederland – België). Steeds is voor beide kanten van de grens per regio de data verzameld en zowel grensoverschrijdend vergeleken als ten opzichte van het niet-grensgebied. Dit is een voorbeeld van hoe min of meer incidenteel vorm is gegeven aan het grensoverschrijdend aanvullen en vergelijken van regionale data over de grens en daarmee een voorbeeld kan dienen voor de eerder geel gemarkeerde indicatoren. In de publicatie stelde het de auteurs in de gelegenheid om vergelijkingen tussen Nederlandse grensregio's te maken en daarmee regiospecifieke kenmerken en achterliggende verklaringen te identificeren voor geconstateerde verschillen.

In hetzelfde jaar is een rapport over de “Economie en arbeidsmarkt in de grensregio's van de Beneluxlanden en aangrenzende gebieden.” gepubliceerd, met een bredere set aan gegevens. Desalniettemin betreft het wederom grensdata wat betreft economie en arbeidsmarkt.⁸⁸ In het kader van de Interreg projecten “arbeidsmarkt in grensregio's DE-NL” (Interreg Deutschland – Nederland) en Werkinzicht (Interreg Vlaanderen-Nederland) is door het CBS een Grensdata portaal ontwikkeld.⁸⁹ Dit biedt inzichten in grensoverschrijdende statistieken (dat wil zeggen van weerszijden van de grens) op de thema's arbeid, bedrijvendemografie, bevolking en economie. Een laatste thema betreft grenspendel, momenteel beperkt tot grenspendel door werknemers. Specifiek ten aanzien van grenspendel is de data op dit moment tot en met 2019 beschikbaar. Dit is een indicator die ook de interactie tussen grensregio's over de grens kan weergeven. Ook Eurostat kent een dataset over ‘cross-border commuting for work’, hetgeen onder andere terugkomt in de publicatie ‘People on the move – statistics on mobility in Europe’.⁹⁰

Desalniettemin is grensdata vooralsnog beperkt⁹¹, regionale data laat zich tot op heden moeilijk grensoverschrijdend vergelijken en verenigen. Daarnaast vindt geen structurele metingen van grenspendel plaats. Op Europees niveau vond in 2018 de afronding plaats van het project ‘Cross-border data collection’, mede als onderdeel van de 2018 Task Force on European set of LMAs.⁹² In de Communicatie van de Europese Commissie ‘EU Border Regions: Living labs of EU integration’ uit 2021 werd het belang van grensoverschrijdende statistieken wederom onderstreept, maar zonder

---

⁸⁷ CBS, 2019. Cijfers over 2018.

⁸⁸ Zie in dit kader ook o.a. CBS (2017). De arbeidsmarkt in grensregio Nederland en Vlaanderen.; CBS (2016). De arbeidsmarkt in de grensregio Nederland-Nedersaksen.; CBS (2015) De arbeidsmarkt in de grensregio's van Nederland en Noordrijn-Westfalen.

⁸⁹ <https://opendata.grensdata.eu/#/InterReg/nl/>

⁹⁰ <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/digpub/eumove/index.html?lang=en>

⁹¹ Valk, 2019.

⁹² Valk, 2018.

vermelding van concrete initiatieven.⁹³ Deze oproep krijgt onder andere bijval van de Europese Rekenkamer, dat in een *special issue* naar de effectiviteit van het Interreg-programma ook moet constateren dat er onvoldoende grensoverschrijdende statistieken zijn om het effect te kunnen meten noch beoordelen.⁹⁴

Andere relevante initiatieven die vermeld dienen te worden zijn bijvoorbeeld de Euregionale Gezondheidsatlas en Wohnmonitor EMR. Met de Euregionale Gezondheidsatlas worden enkele demografische en gezondheidsgegevens, alsook enkele welzijnsgegevens (zoals eenzaamheid, tevredenheid, sociale ondersteuning) en enkele specifieke indicatoren ten aanzien van jeugd en sociale normen ten aanzien van alcohol, cannabis, gaming en medicijnen weergegeven. Deze data ziet op zowel het Belgisch, Nederland als Duits deel van de EMR, maar moet erkennen dat door verschillen in meetmethodes vergelijkingen in de data complex blijven.⁹⁵ Onder andere op basis van deze data hebben Curvers en Willems in 2018 onderzoek gedaan naar de 'Euregio-factor', waarbij de gezondheidssituatie van de EMR slechter is in vergelijking tot het gemiddelde van Nederland.⁹⁶ De euregionale data duidt gelijkenissen, maar ook verschillen. In het kader van gezondheidsbevordering merken ze in het bijzonder op dat de euregionale dimensie zorgt voor een complex samenspel van factoren.

De Wohnmonitor EMR anderzijds is een initiatief dat de bevolking- en woningsituatie in de EMR in kaart brengt.⁹⁷ De data reflecteert onder andere op bevolkingsdichtheid, -ontwikkeling en –voorspellingen, identiek ook voor huishoudens. Ook ten aanzien van internationale migratie (inkomend en uitgaand), woonbezit, woningtypen, en de huizenmarkt in termen van transacties en aankooprijzen verzamelt en rapporteert de Wohnmonitor data. Daarbij zijn alle data voor het Nederlandse, Belgische en Duitse deel van de EMR beschikbaar. Dit geeft bijzonder inzicht in bijvoorbeeld de euregionale demografie en woningmarkt en in hoeverre hierbij grensoverschrijdend kansen danwel knelpunten bestaan.⁹⁸

Een adequaat en volledig beeld is een eerste stap voor beleid ten aanzien van brede welvaart en/of SDGs. Desalniettemin zijn nationale monitors, indicatoren, datasets e.d. niet grensoverschrijdend op regionaal niveau beschikbaar of compatibel. Een betere beschikbaarheid en vergelijkbaarheid van regionale data over SDGs in het bijzonder staat centraal in het recente Europese REGIONS2030 project.⁹⁹ Doelstelling: "Define and test a European set of regional indicators to monitor the SDGs." Hoewel er een Europese dataset is voor SDGs op dat niveau, is dat nog niet het geval op regionaal niveau. Dit project loopt in 2023 ten einde en bevat een aantal pilots in Europese regio's, met uiteindelijke wens een Europese dataset van regionale indicatoren te bewerkstelligen. In voorgaande hoofdstukken is uiteengezet hoe SDGs en brede welvaart inhoudelijk en thematisch op elkaar

---

⁹³ COM(2021) 393 final.

⁹⁴ ECA, 2021.

⁹⁵ <https://euregionalhealthatlas.eu/index.html>

⁹⁶ Curvers, N. & Willems, L. (2018). *Op zoek naar de Euregio-factor*. GGD Zuid-Limburg.

⁹⁷ <https://nl.crossborder-housing.eu/>

⁹⁸ Zie hierbij ook de samenwerkingskansen voor Parkstad Limburg en Aken: Rocak, M., Hooijen, I., Schrijven, I. & Stoffers, J. (2021). *Nulmeting Regio Deal Parkstad Limburg*. NEIMED.

⁹⁹ https://knowledge4policy.ec.europa.eu/projects-activities/regions2030-project-monitoring-sdgs-eu-regions-%E2%80%93-filling-data-gaps_en

aansluiten, maar in de beleidspraktijk verschillend worden gebruikt. Daarmee vereist brede welvaart en het monitoren daarop nog aanvullende indicatoren.¹⁰⁰

Een bijzonder relevante indicator is wat dat betreft grenspendel gebleken. Zo biedt dat inzicht in de balans tussen uitgaande en inkomende pendel, maar ook in de verwachting van het niveau van interactie van iemand met het buurland. Zo wijst Grensdata uit dat er meer Belgische en Duitse werknemers naar Nederland pendelen dan andersom. Ook laat de data zien dat de meeste pendelaars die over de grens zijn gaan wonen hun baan in het herkomstland hebben aangehouden.¹⁰¹ Bijna 60 procent van degenen die in België wonen en in Nederland werken, heeft de Nederlandse nationaliteit.¹⁰² Dit zijn relevante factoren in de beoordeling van waar de leefomgeving zich voornamelijk concentreert en afspeelt. Inderdaad, grensdata dient niet alleen een soortgelijke en vergelijkbare wijze van dataverzameling en rapportering te zijn aan weerszijden van de grens, maar ook inzicht te geven in de interacties en dynamieken over de grens.

Belang van de grensoverschrijdende dimensie: kansen en groeipotentie

Het belang van de grensoverschrijdende dimensie is sterk aanwezig in grensregio's. Daarmee is de verwevenheid tussen 'hier' en 'elders' eveneens over landsgrenzen vervaagd. In het adviesrapport 'Elke regio telt' benadrukken de adviesraden eveneens het belang van het verzilveren van kansen en groeipotentie voor grensregio's die aan de andere kant van de grens liggen. Daarbij worden enkele casusvoorbeelden gegeven. Zo kan Parkstad Limburg onderdeel uitmaken van een grensoverschrijdende agglomeratie en bestaan er bijvoorbeeld kansen voor het benutten van de infrastructuurcapaciteiten in Duitsland. Inderdaad, in de ITEM Grenseffectenrapportage 2022 heeft Unfried de kansen en belemmeringen ten aanzien van de grensoverschrijdende energietransitie onderzocht.¹⁰³ Daarbij bestaan voldoende kansen, maar bestaan er tot op heden niet tot nauwelijks grensoverschrijdende energieprojecten. Specifiek ten aanzien van Parkstad Limburg bestaat net over de grens een grote zonneweide, waarvan het Nederlandse grensgebied zou kunnen profiteren. ITEM-onderzoek naar de NOVI (Nationale Omgevingsvisie) en de NOVI-strategie Zuid-Limburg heeft laten zien dat betere grensoverschrijdende afstemming en samenwerking op het gebied van energietransitie en ruimtelijke ordening kan zorgen voor belangrijke schaalvoordelen en synergie-effecten ten gunste van de brede welvaart in het grensgebied.¹⁰⁴ Dit geldt eveneens voor thema's als woonruimte.¹⁰⁵

In alle gevallen worden specifiek de kansen voor de economie en arbeidsmarkt benoemd. Hoewel studies in zijn totaliteit beperkt zijn, duiden enkele publicaties met name de groeipotentie en kansen van een grensoverschrijdende regio ten opzichte van een grensregio wat betreft de arbeidsmarkt en economie. Zo kan hypothetisch gezien, als de gevolgen van de ligging aan de grens voor de euregionale arbeidsmarkt volledig afwezig zouden zijn, de kans op werk binnen aanvaardbare reisafstand

---

¹⁰⁰ Zoals in Nederland en België het geval is.

¹⁰¹ Hooijen, Mertens, Unfried & Corvers, 2020.

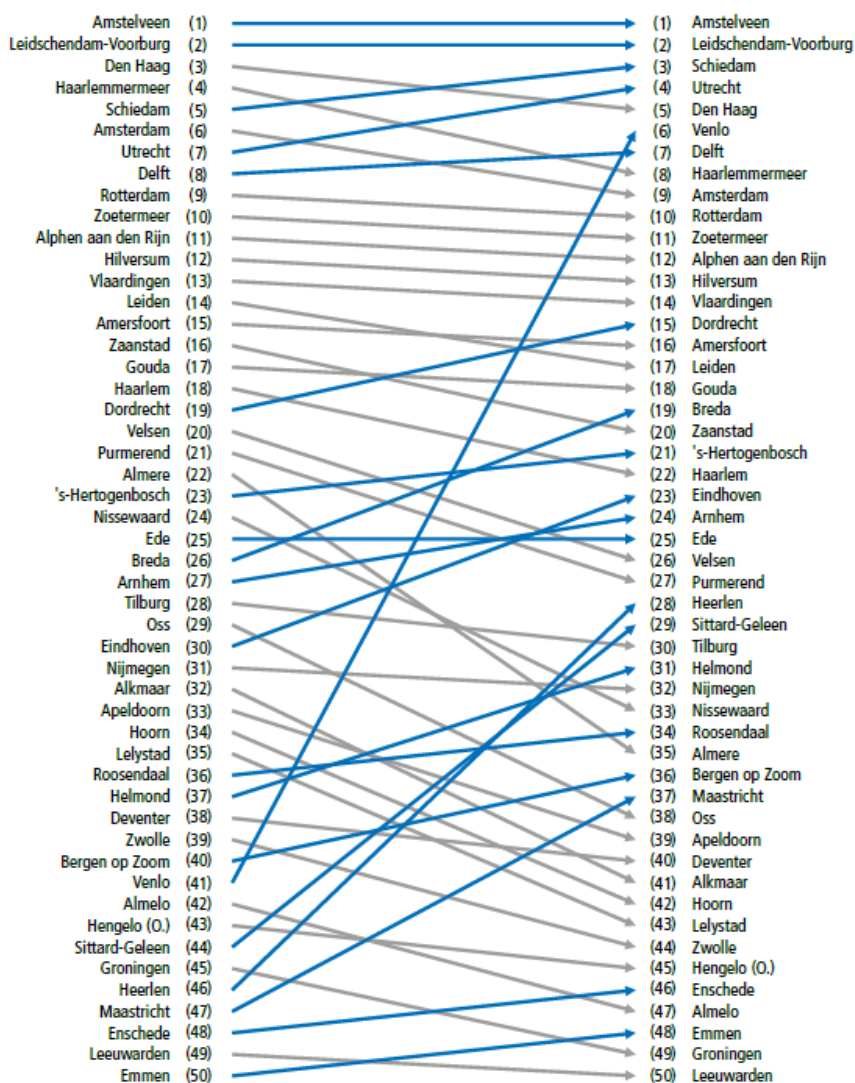
¹⁰² Weterings & Van Gessel-Dabekaussen, 2015.

¹⁰³ Unfried, 2022.

¹⁰⁴ Mertens, P., Unfried, M., Pijnenburg, V., & Aerts, W. (2021). *Voorverkenning Grenslandstrategie NOVI-gebied Zuid-Limburg*. ITEM. Unfried et al, 2020.

¹⁰⁵ Rocak, M., Hooijen, I., Schrijven, I. & Stoffers, J. (2021). *Nulmeting Regio Deal Parkstad Limburg*. NEIMED.

aanzienlijk toenemen door agglomeratievoordelen. Illustratief is het werk van Atlas voor Gemeenten in 2019.¹⁰⁶

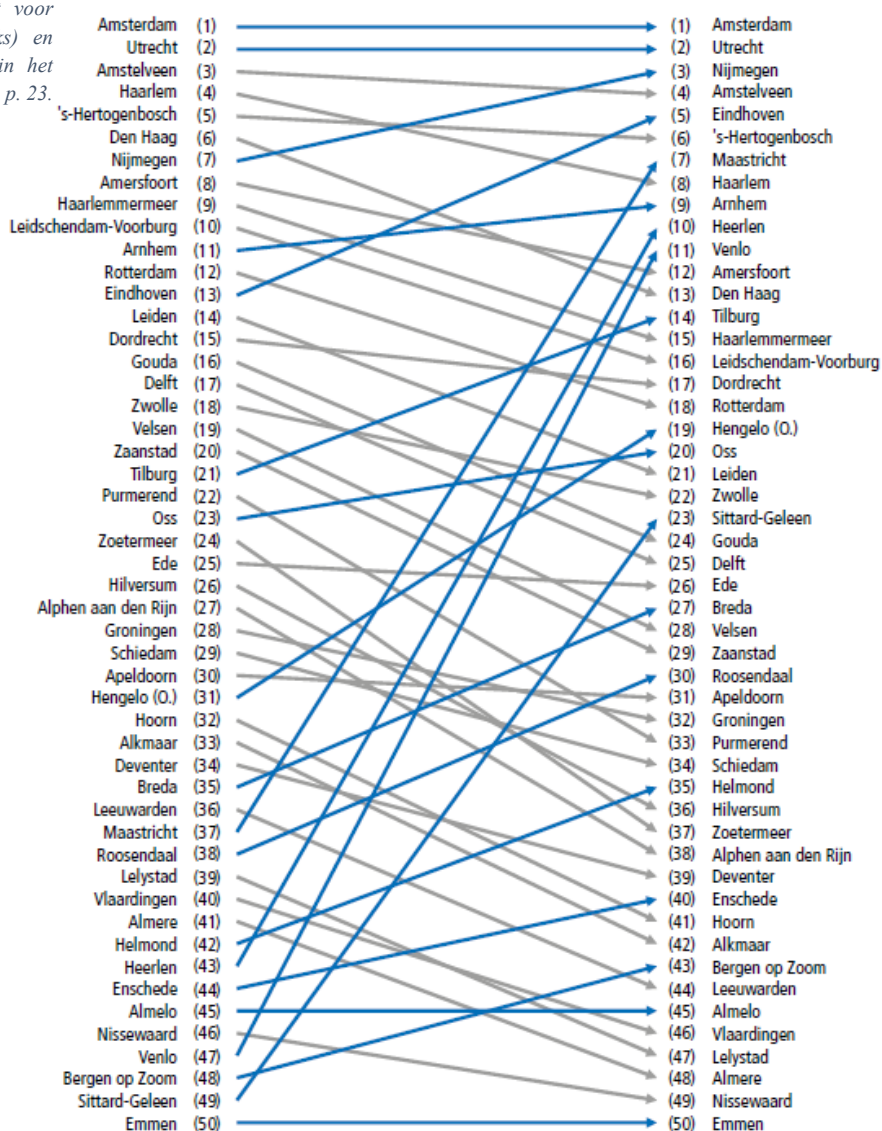

Figuur 4: De bereikbaarheid van banen zonder (links) en met (rechts) banen in het buitenland, bron: Marlet et al., 2019, p. 22.

¹⁰⁶ Marlet et al., 2019.

Figuur 5: Positie op de ranglijst voor woonaantrekkelijkheid zonder (links) en met (rechts) banen en amenities in het buitenland, bron: Marlet et al., 2019, p. 23.

Deze twee figuren illustreren theoretisch hoe sterk het positieve effect is van het wegnemen van grensbarrières ('de grens') heeft op de bereik- en beschikbaarheid van banen en de woonaantrekkelijkheid op het niveau van (grens)gemeenten. Een dergelijke exercitie is ook door het CPB en CBS gedaan wat betreft de bereik- en beschikbaarheid van banen, waarbij een groot agglomeratiekans werd gevonden.¹⁰⁷ De agglomeratie-effecten op de arbeidsmarkt voor grensregio's stond ook centraal in de CPB notitie uit 2016.¹⁰⁸ Daarbij is een 'what if'-analyse (wat als de grenzen wegvallen?) gemaakt op basis van de zogenoemde 'gecorrigeerde verschillenmethode' en de 'marktpotentieelmethode' en ten aanzien van lonen, bruto arbeidsparticipatie, werkloosheid, werkgelegenheid en bruto regionaal product. De agglomeratie-effecten zijn positief en relatief sterk in Zeeuws-Vlaanderen en Zuid-Limburg. Dit onder andere door de aanwezigheid van grote steden in de buurlanden

¹⁰⁷ Weterings & Van Gessel-Dabekaussen, 2015. Zie ook de volgende paragraaf.

¹⁰⁸ CPB, 2016.

De agglomeratievoordelen zijn inderdaad sterk contextspecifiek en afhankelijk, zo blijkt ook uit de literatuurstudie van Hooijen et al., specifiek ten aanzien van de grensoverschrijdende agglomeratiekansen voor de Euregio Maas-Rijn. De literatuurstudie behandelt daarbij de arbeidsmarktstructuren, sectorsamenstelling, de kansen en de belemmeringen. Een relevant aspect is bijvoorbeeld in hoeverre in regionale context de arbeidsmarkten aan weerszijden van de grens ‘matchen’, bijvoorbeeld ten aanzien van complementariteit.¹⁰⁹

Brede welvaart gaat echter om meer dan de voornamelijk economische studies die zijn gedaan naar agglomeratiekansen. Verder zijn de studies voornamelijk vanuit een Nederlands perspectief. Brede welvaart vanuit een euregionaal perspectief vereist ook het inzichtelijk maken van de afruilen: een voordeel voor het ene grensgebied zou een nadeel voor het andere grensgebied kunnen betekenen. Ook vanuit Nederlands perspectief kan een open grens zonder belemmeringen niet alleen maar voordelen, maar ook nadelen behelzen. Zo benoemen de adviesraden enkele risico's van de grens ten aanzien van gezondheidszorg- en onderwijsvoorzieningen. In Zeeuws-Vlaanderen vindt dit in toenemende mate plaats in België, waardoor deze voorzieningen aan de Nederlandse kant afnemen. Wederom doet zich de vraag voor hoe dit vanuit de lens van een grensoverschrijdende regio en brede welvaart moet worden beoordeeld.

Casuïstisch bestaan wel *best practices* die de brede welvaart in een euregionaal perspectief kunnen vergroten. Onderstaande tabel weergeeft een niet limitatieve en slechts illustratieve lijst van voorbeelden, met de focus op de Euregio Maas-Rijn.

Zorgsamenwerking (Euregionaal Kindchirurgisch Centrum)

Zorgvoorzieningen en met name gespecialiseerde zorg staat in het (Nederlandse) grensgebied veelal onder spanning. Zo dreigde ook het specialisme kindchirurgie uit Maastricht en daarmee Zuid-Nederland te verdwijnen. Hiertoe zijn in de Euregio Maas-Rijn de kindchirurgische specialisten uit Maastricht, Luik en Aken samen gaan werken, hierdoor is de beschikbaar- en bereikbaarheid van het specialisme in de grensregio behouden gebleven. Samenwerking kan ook van hulp zijn in bijvoorbeeld capaciteiten van Intensive Care. ITEM-onderzoek naar de COVID-19 crisis heeft de kansen en noodzaak van IC-samenwerking over de grens laten zien.¹¹⁰ Langs de landsgrens zijn reeds samenwerkingen opgezet, zoals tussen Maastricht en Aken. Het dossieronderzoek van Sivonen in de ITEM Grenseffectenrapportages 2021, 2022 en 2023 gaat specifiek in op de kansen en uitdagingen wat betreft grensoverschrijdende zorgsamenwerking.¹¹¹

Veiligheidssamenwerking (EMRIC, ERMWIC, N4)

Ook veiligheid houdt niet op aan de grens. Dit gaat om bijvoorbeeld crisisbeheersing tijdens een pandemie of een overstroming, maar ook criminaliteit. In de Euregio Maas-Rijn en Euregio rijm maas noord zijn structurele netwerken en samenwerkingen opgezet tussen de verantwoordelijke instanties voor crisisbeheersing en rampenbestrijding (zoals brandweer, spoedeisende hulp). De samenwerking is geïnstitutionaliseerd in de vorm van bijvoorbeeld EMRIC. Ook langs de grens van Nederland en Noordrijn-Westfalen wordt een netwerk (N⁴) ontwikkeld op dit gebied.

Cultuur- en onderwijsamenwerking (Euregionaal Museumpas, Buurtalenprojecten)

¹⁰⁹ Zo is de sectorsamenstelling van Parkstad Limburg en Aken niet complementair: Rocak, M., Hooijen, I., Schrijven, I. & Stoffers, J. (2021). *Nulmeting Regio Deal Parkstad Limburg*. NEIMED.

¹¹⁰ Buiskool et al., 2021.

¹¹¹ Te raadplegen op <https://crossborderitem.eu/publicaties/>

Samenwerking over de grens vindt ook plaats op het gebied van cultuur en onderwijs. Zo heeft in de Euregio Maas-Rijn tot en met 2022 het project aufinsmuseum/naarhetmuseum gelopen. Dit creëerde één museumkaart voor 26 musea in de Euregio Maas-Rijn. Een dergelijk initiatief toont aan dat ook cultuurvoorzieningen niet aan administratieve grenzen gebonden (hoeven te) zijn. Op het gebied van buurtalen en onderwijssamenwerking bestaan eveneens verschillende initiatieven. Scholen kunnen aan weerszijden van de grens een rol van betekenis spelen wat betreft de nabijheid en kwaliteit van scholing. Zo beogde het recente EMRLingua project de samenwerking tussen scholen en de uitwisseling van studenten en docenten. Elders langs de landsgrens bestaan soortgelijke initiatieven. Dit zijn activiteiten die zowel de euregionale cohesie kunnen verbeteren als de nabijheid, toegankelijkheid en kwaliteit van onderwijs.

Het 'Grenseffect'

“Het volledig benutten van de mogelijkheden ‘over de grens’ wordt in de praktijk nogal eens belemmerd door verschillen in wetten, regels en besluitvormingsprocessen.”, aldus de adviesraden.¹¹² Inderdaad speelt de grens zelf ook een belangrijke rol in de mate waarin deze kansen wel al dan niet ook daadwerkelijk gerealiseerd kunnen worden. Dat bijvoorbeeld een voorziening of kans over de grens aanwezig is, betekent nog niet automatisch ook resulteert in gebruik of realisatie. Dit hangt van verschillende factoren af. Dit is in literatuur ook wel het ‘grenseffect’ genoemd, dat in dit kader als synoniem kan worden beschouwd met grensobstakels.

Weterings & Van Gessel-Dabekaussen probeerden het ‘grenseffect’ op het gebied van de arbeidsmarkt te berekenen.¹¹³ Hiervoor vergeleken ze de bestaande pendelstromen (2012) met de potentiële pendelstromen bij volledig open grenzen. Uit deze vergelijking wordt de “zeer grote impact van de grens op de pendelstromen tussen de drie landen” duidelijk. Zo constateren ze dat richting Nederland ruim 90 procent van de potentiële pendel niet plaatsvindt, en vanuit Nederland ruim 98 procent niet. Desalniettemin is dit ‘grenseffect’ verschillend per regio. Ook het wegnemen van een dergelijk grenseffect heeft verschillende effecten per regio. Ten aanzien van de arbeidsmarkt dienen arbeidsmarkten grensoverschrijdend bijvoorbeeld complementair aan elkaar te zijn. Een exploratieve studie is ook op Europees niveau gedaan. Het wegnemen van alle juridisch-administratieve obstakels in grensregio’s zou leiden tot een groei van 3% Europees bbp.¹¹⁴ Dit verschilt per grensgebied, met in sommige grensgemeenten een groei tot 20%. Met name in het Benelux-gebied met Duitsland (en La Grande Region) werden grote theoretische groeipotenties geconstateerd. Andersom geredeneerd houdt het juridisch-administratief grenseffect derhalve een ‘verlies’ in van 3% tot 20% bbp.

Derhalve, de aanwezigheid van een kans of groeipotentieel betekent niet dat deze ook daadwerkelijk verzilverd kan worden. Ook bij het wegnemen van alle juridische en administratieve grensbelemmeringen blijft de grens naar waarschijnlijkheid een factor van belang spelen. In de ITEM Grenseffectenrapportage 2022 hebben Noortmann en Kramer bijvoorbeeld een verkenning gedaan naar de euregionale perceptie.¹¹⁵ Dat duidt op het al dan niet aanwezig zijn van een zekere ‘mentale grens’. Het CPB onderscheidt zes rubrieken aan grensfactoren:

---

¹¹² Rli, ROB & RVS, 2023, p. 47.

¹¹³ Weterings & Van Gessel-Dabekaussen, 2015, p. 33.

¹¹⁴ Caragliu et al., 2018.

¹¹⁵ Noortmann, M. & Kramer, S. (2022). *Has the border resident’s perception of the “border” changed since the COVID-19 crisis?* ITEM Grenseffectenrapportage 2022.

- Verschillen in taal en cultuur
- Institutionele en administratieve verschillen
- Gebrek aan transportnetwerken
- Informatieachterstand en 'insider advantages'
- Psychologische factoren
- Economische verschillen en asymmetrische effecten

Hooijen et al. maken een onderscheid tussen 'harde factoren', zoals wetgeving en institutionele verschillen, beperkte taalkundigheid, en 'zachte factoren', zoals psychologische factoren, cultuur, politieke opvattingen en normen en waarden.

De vraag is ook welke waarde de 'grens' zelf heeft. Zo kan de nabijheid van een grens zelf ook bijdragen aan de brede welvaart van mensen. Voorbeelden zijn te noemen uit juist de diversiteit in de grensoverschrijdende regio, waaruit mensen waarde kunnen putten. Zo kan men profiteren van prijsverschillen (bijvoorbeeld goedkopere boodschappen of tanken), systeemverschillen (bijvoorbeeld gratis kinderopvang in België, het wel/niet beschikbaar hebben van bepaalde zorgverlening en het wel/niet toestaan van drugs of vuurwerk) en waarde halen uit de interactie met verschillen in cultuur en taal.

Noodzakelijke horizontale integratie in multi-level systeem

Resumerend kan worden gesteld dat voor brede welvaart inzicht moet zijn in wat er in de grensoverschrijdende regio *is* en wat de (gewenste) situatie *zou kunnen* zijn. Daarbij dient bijzonder aandacht te bestaan voor het 'grenseffect'. Het verminderen van de belemmerende werking van de grens om de mogelijkheden op de grensoverschrijdende arbeidsmarkt te vergroten is een complexe opgave. Dit vergt afstemming tussen de verschillende beleidsvelden en bestuursniveaus in de betreffende buurlanden.¹¹⁶ Dit is reeds een langer gevoerde discussie rondom multi-level governance in een grensoverschrijdende context. De betrokkenheid van de relevante actoren over de grens is niet alleen van belang om het 'grenseffect' te minimaliseren en kansen te realiseren, maar ook om in grensoverschrijdend afwegingsmechanisme te voorzien wat betreft de mogelijke afruilen. Het beleid van de één kan immers eveneens effect hebben op de ander.

In nationale context wordt deze discussie voornamelijk in verticale lijnen gevoerd. In 'Elke regio telt' pleiten de adviesraden voor een betere relatie tussen Rijk en regio. Ten aanzien van het duurzaamheidsbeleid van NRW, wordt eveneens opgemerkt dat dit ten doel heeft om de verticale integratie in het multi-level politieke systeem te versterken (interactie tussen deelstaat en de nationale SDG strategie en de VN 2030 Agenda).¹¹⁷

Meer recent heeft Beck het concept van horizontale integratie geïntroduceerd.¹¹⁸ Het vestigt, vanuit een *administrative science* perspectief, de aandacht op de horizontale werking tussen buurlanden en regio's binnen Europese integratie. Waar Europese integratie voornamelijk verticaal functioneert (Europa – lidstaat – regio), kan grensoverschrijdende samenwerking tussen buurlanden en grensregio's

---

¹¹⁶ Hooijen & Mertens, 2020; Weterings en Van Gessel-Dabekaussen, 2015.

¹¹⁷ <https://nachhaltigkeit.nrw.de/en/sustainability-in-north-rhine-westphalia/sustainability-strategy-nrw-2020>

¹¹⁸ Beck, 2022.

een specifieke horizontale functie in multi-level governance vormen. Ook ten aanzien van SDGs en brede welvaart en de regionale implicaties is een sterke focus op het verticale niveau waar te nemen. In lijn met het gedachtegoed van horizontale integratie, maar ook in bevordering van brede welvaart in grens(overschrijdende)regio's is het van belang dit te plaatsen in een grensoverschrijdend multi-level systeem. Ten aanzien van Nederlandse gemeenten is in paragraaf 3.2 de discussie in de literatuur aangehaald van het belang van interregionale en bovenregionale coördinatie. In grensoverschrijdend perspectief verdient dat bijzonder de aandacht, nu competenties en bevoegdheden niet noodzakelijkerwijs op vergelijkbare niveaus liggen. Voorbeelden ten aanzien van onderwijs, crisisbeheersing, grensarbeid, veiligheid etc. zijn in verschillende ITEM onderzoeken uiteengezet. Hier doet de vraag zich dan ook voor wat de juiste grensoverschrijdende *schaal* is voor het realiseren van impact (minimaliseren grenseffecten en kansen realiseren) als ook het identificeren en afwegen van de afruilen en effecten. Bestaande structuren kunnen aan deze meetlat worden gelegd, zoals de gemeentelijke samenwerkingsverbanden (zoals BeNeGo, MAHHL, Eurode), euregio's, de Benelux Unie en bilaterale governance-structuren als de Grenslandagenda Nederland-NRW, samenwerkingsagenda Nederland-Nedersaksen en de Vlaams-Nederlandse top. Gelet op de verscheidenheid in competenties is het aannemelijk dat dit ook themaspecifiek is. De discussie rondom het juiste schaalniveau voor dergelijke grensoverschrijdende afstemming, prioritering en afweging is in de praktijk, beleid en wetenschap nog niet uitgeklaard.¹¹⁹

4.2. Empirische verkenning

Uit voorgaande paragraaf blijkt dat wat betreft de grensoverschrijdende dimensie voor grensregio's nog veel onbekend of niet beschikbaar is. Om de grensoverschrijdende dimensie van brede welvaart voor grensregio's verder te verkennen is daarom eveneens een empirische verkenning gedaan. De resultaten van dit onderzoek zijn gebaseerd op voorgaande literatuurstudie, alsook op interviews met 10 deelnemers (onderzoekers en beleidsmedewerkers) aan een online (groep)interview in oktober 2023 met als doel om met de deelnemers samen te verkennen welke betekenis gegeven kan worden aan het meten van brede welvaart en beleid rondom brede welvaart in grensregio's. De resultaten van dit onderzoek zijn tevens gebaseerd op kwalitatieve data van 16 deelnemers aan een workshop "Sturen op Impact: Brede Welvaart in grensregio's", waar deelnemers eerste ideeën hebben gedeeld over impact, uitdagingen en kansen rondom brede welvaart in grensregio's, welke gehouden is tijdens de Tweedaagse conferentie van het Nationaal Netwerk Brede Welvaart, 27 en 28 september 2023 in Leeuwarden. Zie de Annex voor een overzicht van de deelnemers.

Er is gekozen voor kwalitatief onderzoek, omdat het ruimte biedt voor exploratie van nieuwe inzichten, wat kan leiden tot rijkere, contextueel relevante bevindingen. De resultaten van dit onderzoek worden als een startpunt gezien voor verdere onderzoeken rondom brede welvaart in grensregio's. We maken gebruik van een thematische analyse om patronen, herhalende ideeën en betekenisvolle thema's te identificeren en te begrijpen in de kwalitatieve interviewgegevens. We hebben deductieve en inductieve codering toegepast gezien de verkennende aard van dit onderzoek. Bij een inductieve

---

¹¹⁹ Deze discussie stond onder meer ook centraal tijdens de ITEM Jaarconferentie 2023: <https://crossborderitem.eu/events/item-jaarconferentie-2023-save-the-date/>

benadering worden thema's afgeleid uit de beschikbare data, terwijl een deductieve benadering vooraf gedefinieerde thema's gebruikt waarvan wordt verwacht dat ze in de data aanwezig zijn.

Uit de analyse zijn zes overkoepelende thema's naar voren gekomen, te weten: 1) Brede welvaart is (niet) grenzeloos, 2) Brede welvaart in grensregio's 3) Impact van brede welvaart in een grensregio, 4) Grensoverschrijdende complexiteit en meetuitdagingen bij de beoordeling van brede welvaart in grensregio's, 5) Brede welvaart en grensregio's: een integrale benadering voor beleid en 6) (On)meetbare aspecten van brede welvaart voor besluitvorming, die in de volgende paragrafen worden besproken.

Brede welvaart is (niet) grenzeloos

Brede welvaart is grenzeloos, omdat de afbakening van een bepaald geografische territorium niet van invloed zou mogen zijn op het welzijn van mensen in een bepaald gebied. Brede welvaart wordt bepaald vanuit het perspectief van individuen en gemeenschappen, waarbij zij beslissingen nemen op basis van hun huidige behoeften en subjectieve oordelen. Tegelijkertijd hebben deze keuzes wereldwijde gevolgen, zoals CO₂-uitstoot en internationale productie-effecten, die positieve en negatieve effecten met zich meebrengen, waardoor ook vanuit dit perspectief brede welvaart grenzeloos is. Bovendien is brede welvaart niet grenzeloos in de tijd, aangezien beslissingen van vandaag invloed hebben op toekomstige generaties, zelfs als dit niet bewust gebeurt.

Echter, hoewel men kan kijken naar de leefwereld van mensen, zoals hun schoolkeuze of vrijetijdsbesteding, beperkt de politiek zich tot nationale grenzen of vereist samenwerking om invloed uit te oefenen op deze leefwerelden. Dit leidt tot grensbarrières, waarbij beleidsmakers vaak primair gericht zijn op hun eigen kiesdistricten en minder op mensen aan de overkant van de grens. Daarnaast spelen culturele barrières een rol, aangezien de subjectieve ervaringen en comfortniveaus van mensen belangrijk zijn bij hun keuzes. Daardoor kan brede welvaart ook niet grenzeloos zijn.

Brede welvaart in grensregio's

Er is altijd sprake van brede welvaart ongeacht welke regio. Het is een fenomeen op zich of die laag of hoog is en in welke aspecten die laag of hoog is. Brede welvaart is altijd een combinatie van kwaliteiten in verschillende dimensies en verschillende waarden die samen het leven in een bepaalde regio waarde geven. Brede welvaart in grensregio's gaat om de aspecten die niet gemeten kunnen worden of niet goed gemeten kunnen worden, maar die wel heel belangrijk zijn voor brede welvaart. Het is tevens van belang om te erkennen dat in grensregio's aspecten van brede welvaart van invloed kunnen zijn, maar buiten de invloedssfeer van besluitvormers vallen. Dit kan te wijten zijn aan gebeurtenissen aan de overkant van de grens die een impact hebben op de brede welvaart, maar waar lokale besluitvormers weinig controle over hebben.

Brede welvaart in grensregio's veronderstelt dat het afwijkt van brede welvaart in een niet-grensregio. Het is aannemelijk dat brede welvaart in grensregio's verschilt van niet-grensregio's vanwege de directe invloed van internationale factoren en de specifieke uitdagingen en kansen die voortkomen uit de nabijheid van verschillende landen. Dit kan resulteren in culturele diversiteit, grensoverschrijdende samenwerking, toegang tot internationale markten en verschillen in wetgeving en beleid die de

welvaart in grensregio's beïnvloeden. Het begrijpen van deze unieke dynamieken is essentieel om doelgericht beleid te ontwikkelen voor het meten van brede welvaart in grensregio's.

Impact van brede welvaart in een grensregio

De impact van brede welvaart is sterk afhankelijk van de specifieke geografische-, en beleidscontext waarin het zich afspeelt. De impact van brede welvaart in een grensregio wordt beïnvloed door verschillende factoren, zoals toegankelijkheid, bereikbaarheid, geluk en tevredenheid, gepercipieerde brede welvaart, toenemend welzijn aan alle zijde van de grens, wetgeving, maar ook door samenwerking tussen grensregio's, grensoverschrijdende interacties en door het minimaliseren van grensbelemmeringen. Dit benadrukt het belang van de dimensie 'elders' binnen het kader van brede welvaart, al wordt er ook aangegeven dat de impact van brede welvaart onbegrensd is en daardoor niet regiogebonden is. Het versterken van de collectieve waarden van elke grensregio en het waarnemen van verandering op de vlakken waar de regio behoefte aan heeft dragen ook bij aan de impact van brede welvaart.

Bij het analyseren van impact van brede welvaart is het belangrijk dat er breed wordt gekeken naar beleidsimpact en dat het de visie, missie en strategie van brede welvaart aan alle zijden van de grens raakt. Tevens is een goede verdeling van lasten en baten aan de grens en er binnen van belang. Het sturen en meten van brede welvaart in grensregio's is een complex vraagstuk dat regionaal en multidimensionaal moet worden benaderd.

Grensoverschrijdende complexiteit en meetuitdagingen bij de beoordeling van brede welvaart in grensregio's

Het is essentieel om te onderzoeken in welke mate brede welvaart in grensregio's verschilt van niet-grensregio's en waar mogelijk aanpassingen of correcties in het concept nodig zijn. Het is daarom cruciaal om uitgebreide en gedetailleerde gegevens te verzamelen voor een 360-gradenbeeld van de gemeenten. Dit zal helpen om de specifieke kenmerken van grensregio's te identificeren en te begrijpen waar deze van andere regio's verschillen. Bovendien is het belangrijk om de complexiteit van grensregio's in overweging te nemen, waar mensen vaak in het ene land wonen en in het andere werken, wat van invloed is op opvattingen, beleving en welvaart, en wat tevens de dataverzameling en -interpretatie bemoeilijkt.

Bij het meten van brede welvaart met enquêtes wordt de beleving van verschillende levensaspecten gemeten, ongeacht waar die activiteiten plaatsvinden, waardoor grensoverschrijdende effecten worden meegenomen. Door deze subjectieve indicatoren kan er gedeeltelijk betekenis worden gegeven aan de (Nederlandse) regionale cijfers van brede welvaart. Bijvoorbeeld, tevredenheid met vrije tijd of wanneer mensen van dingen profiteren die ze aan de andere kant van de grens vinden (bijvoorbeeld tanken, boodschappen), dan is dat wel in de data te zien, omdat het een subjectieve indruk is van persoonlijke welvaart die daar gemeten wordt. Echter, de uitdaging ligt in het meten van objectieve indicatoren, omdat deze vaak afhankelijk zijn van nationale registraties, zoals het Nederlandse Kadaster, dat niet van toepassing is op Duitsland of België. In grensregio's is het daardoor belangrijk rekening te houden met wat er over de grens gebeurt, omdat het kan leiden tot vertekende

inschattingen van brede welvaart in gemeenten en dit illustreert de uitdaging om van welvaartsmonitoring naar effectief beleid te gaan in deze context. Het is echter een complex vraagstuk waarbij voorzichtigheid geboden is. Het is niet terecht om te stellen dat het volledig verkeerd is wanneer de regio's aan de andere kant van de grens niet worden meegenomen. Het begrip van de kwantitatieve aspecten kan wel tekortschieten, maar anderzijds kan de kwalitatieve waardering aan de overkant van de grens ook juist overschat worden.

De toekomstige uitdagingen rondom het meten van de impact van brede welvaart in een grensregio blijken divers en complex. Deze omvatten problemen met onvolledige en onvergelijkbare data tussen buurlanden (regio's) en de beschikbaarheid van cijfers. Daarnaast spelen kwesties met betrekking tot kaders en indicatoren een rol bij het meten van impact. Zo kunnen indicatoren bijvoorbeeld meer overeenkomen met de collectieve waarden van de gemeenschap. Het meten van impact van brede welvaart in een grensregio vraagt om uniforme dataverzameling, overeenstemming en harmonisatie van het begrip brede welvaart.

Brede welvaartsindicatoren blijven vaak beperkt tot administratieve grenzen, zelfs op nationaal niveau, en de onderlinge invloeden tussen regio's worden hierin niet meegenomen. Tevens worden grensoverschrijdende perspectieven weinig belicht in deze metingen. Het begrijpen van de impact van grenzen op regionale dynamiek en hoe dit gedrag en acties beïnvloedt, is essentieel voor beleidsmaatregelen en oplossingen om de regionale welvaart te verbeteren. Het gaat over de dynamiek in het grensland en de voor- en nadelen daarvan en hoe men daarmee kan omgaan.

Het is van belang om te begrijpen in welke mate bewoners van grensregio's kunnen profiteren van voorzieningen over de grens, zoals winkelaanbod. Helaas is er beperkte informatie beschikbaar, bijvoorbeeld met betrekking tot verplaatsingsgedrag en internationale betalingen in de grensregio. Een mogelijk initiatief is het in kaart brengen van voorzieningen over de grens en het uitbreiden van bestaande indicatoren met gegevens over de nabijheid van deze voorzieningen. Dit zal resulteren in meer informatie over zaken zoals supermarkten, tankstations en theaters.

Verscheidene indicatoren voor brede welvaart bieden waardevolle inzichten, maar het is belangrijk om te beseffen dat deze inzichten vaak beperkt zijn, omdat ze zich beperken tot meetbare aspecten en niet alle relevante factoren adequaat kunnen meten. Om deze beperkingen te ondervangen, is het noodzakelijk om de onderliggende mechanismen te begrijpen: waarom is een indicator hoog of laag, en welke oorzaken liggen daaraan ten grondslag? Dit begrip van causaliteit is cruciaal om effectieve interventies te ontwerpen en de brede welvaart daadwerkelijk te verbeteren.

Het betoogt dat het beleid voor brede welvaart en het meten van brede welvaart binnen een (grens)regio rekening moet houden met significante verschillen binnen de regio (buurt, wijk, gemeenteniveau), waarbij de relevantie van het gebied varieert afhankelijk van de specifieke indicator, zoals loopafstand voor bijvoorbeeld winkelaanbod. Het is dus verschillend over wat voor soort activiteit het gaat en zelfs in welk deel van Nederland men woont. Al verschilt wat mensen in de praktijk ervaren als 'regio' aanzienlijk van de conceptuele definitie die gebruikt wordt voor meetdoeleinden. Het definiëren van 'de regio' en wie bevoegd is om dit te bepalen is een belangrijk vraagstuk.

Het is ook belangrijk om aandacht te besteden aan het feit dat er veel thema's zijn waarbij de grens in het grootste deel van de grensregio helemaal niet zo'n grote rol speelt, omdat die barrières nog heel

hard zijn. Bijvoorbeeld, voor Groningen en Drenthe is het buitenland ver weg, of het is allemaal landelijk en zullen de grensregio's veel meer op Nederland zijn gericht dan op het internationale, waardoor internationale aspecten minder prominent aanwezig zijn dan nationale en waardoor een duidelijk onderscheid van belang is.

De toekomst biedt echter kansen voor het meten van de impact van brede welvaart in grensregio's door middel van kwantitatieve en kwalitatieve grensdata en door samenwerking en synergie tussen diverse belanghebbenden. Er wordt ook aangegeven dat het bevorderen van een gemeenschapsgevoel en het aannemen van een gezamenlijke taal kunnen bijdragen aan het meten van impact van brede welvaart over de grenzen heen.

Brede welvaart en grensregio's: een integrale benadering voor beleid

Het onderzoek benadrukt dat het sturen op brede welvaart in een grensregio effectiever kan zijn als het begint met het identificeren van het specifieke probleem dat moet worden aangepakt en het ontwikkelen van een beleidstheorie om dit probleem op te lossen. Hierbij is het essentieel om de trade-offs in kaart te brengen, met aandacht voor mogelijke negatieve bijeffecten op groepen waar het beleid niet primair voor bedoeld is. Bij het oplossen van problemen en het ontwikkelen van effectief beleid spelen veel factoren een rol, en de monitor dient als een startpunt om te verkennen en te begrijpen wat wel en niet zal werken. De echte uitdaging ligt in het dieper graven. De indicator van de monitor biedt geen directe oplossing en zal niet meteen inzicht geven in de diepere kwesties. Vaak is gedetailleerde context specifieke analyse binnen de betreffende regio noodzakelijk.

Daarnaast is een lerende beleidscyclus van groot belang, waarbij de praktijk en beleid op elkaar afgestemd worden. Het onderstreept ook het belang van een gemeenschappelijke taal en holistische benadering bij regionale ontwikkelingen, vooral in euregionale contexten waarin Nederlandse, Belgische en Duitse perspectieven kunnen verschillen. De dialoog en samenwerking tussen betrokken partijen is cruciaal.

Er is onvoldoende inzicht in de specifieke impact van de nabijheid van een grens op brede welvaart. Het lijkt aannemelijk dat grensregio's verschillen van andere regio's, waarbij de grens wellicht een oorzaak is voor sommige van deze verschillen, terwijl dit voor andere verschillen niet geldt. Vanuit beleidsoogpunt kan het investeren in aspecten die de brede welvaart verbeteren, effect hebben aan de andere kant van de grens. Terwijl een nationaal perspectief mogelijk een negatieve return on investment zou kunnen tonen, kan een grensoverschrijdend perspectief aangeven dat dit een zinvolle strategie is.

Het is van belang om een onderscheid te maken tussen indicatoren die beïnvloedbaar zijn en die vrijwel niet beïnvloedbaar zijn. Dit onderscheid zou een prominente rol moeten spelen in beleidsdiscussies, waarbij de focus moet liggen op het begrijpen van wat beïnvloedbaar is en hoe de causaliteiten en mechanismen tussen verschillende concepten werken, inclusief een begrip voor het verschil in systemen (bijvoorbeeld vrijwilligerswerk) aan weerszijde van de grens.

Bij het ontwikkelen van beleid is het van belang om niet enkel te richten op economisch rendement, maar moeten tevens duurzaamheid en sociaal-maatschappelijke factoren worden geïntegreerd. Het politieke systeem is echter niet zo op een brede welvaart manier is georganiseerd. Het is heel sectoraal

georganiseerd, waardoor het integraal denken en doen een uitdaging blijft. Binnen het politiek-bestuurlijke domein is de politiek altijd de eindverantwoordelijke. Ambtenaren streven naar een zo breed en goed onderbouwd beleidsvoorstel, maar uiteindelijk zijn het de democratisch gekozen bestuurders die de keuzes maken en de budgetten verdelen, waarbij ze de belangen van hun kiezers vertegenwoordigen. Overheidsinstanties kunnen ook een actievare rol spelen door bedrijven aan te moedigen bij te dragen aan brede welvaart in de regio, waardoor er meerdere sturende actoren ontstaan. Daarnaast moeten burgers zelf ook actiever betrokken raken om de brede welvaart in hun regio te bevorderen. Dit proces vereist samenwerking tussen verschillende belanghebbenden. Het nastreven van brede welvaart in beleid vereist daardoor institutionele veranderingen en nieuwe dynamieken tussen de samenleving, het bedrijfsleven en de overheid. Deze veranderingen zijn essentieel voor een effectieve en alomvattende aanpak om brede welvaart daadwerkelijk te integreren in (euregionaal) beleid. Hierbij zijn uitdagingen de invloed van de verschillende overheden in buurlanden, politieke steun en samenwerking tussen stakeholders.

Bij grensoverschrijdende aangelegenheden is samenwerking noodzakelijk. Het startpunt zou kunnen zijn om naar de uiteindelijke uitkomst van een indicator te kijken, om vervolgens op het niveau van een Euregio te analyseren hoe deze uitkomsten zich precies manifesteren., worden er bijvoorbeeld significante verschillen waargenomen en wat kunnen mogelijke verklarende factoren zijn. Regionaal beleid kan hieraan bijdragen, mits er voldoende aandacht is voor grensoverschrijdende kwesties. Dit vereist betrokkenheid bij de Europese eenwording, het leren kennen van buurlanden en een groeiend bewustzijn binnen grensregio's, van onderaf opgebouwd. Het vereist ook enige coördinatie op nationaal niveau, met een focus op de sociale cohesie in Euregionale grensgebieden. Het is echter een uitdaging om het gesprek tussen beleidsmedewerkers van verschillende afdelingen, zoals economisch beleid en sociaal beleid, te faciliteren. Deze uitdaging wordt nog complexer wanneer de grensoverschrijdende dimensie wordt toegevoegd. Vaak krijgt dit aspect niet de prioriteit die het wellicht verdient.

Het benadrukken van wederkerigheid en het delen van kennis tussen regio's zullen helpen om nieuwe perspectieven te ontdekken. Door een beter gesprek met stakeholders over de grens te stimuleren, kan er een meer inclusief en duurzaam beleid worden ontwikkeld. Het streven naar convergentie en integratie van (data) gegevens zal een uniformere en efficiëntere meting van impact mogelijk maken. Deze inspanningen zullen bijdragen aan een grotere synergie tussen Europese landen en nieuwe invalshoeken bieden om brede welvaart in grensregio's te meten, begrijpen en te bevorderen. Het uiteindelijke doel is om een harmonieuze Europese samenwerking te bereiken, waarbij inclusie, duurzaam welzijn en gezamenlijke waarden centraal staan, en waarin brede welvaart op een holistische manier wordt benaderd en gemeten.

(On)meetbare aspecten van brede welvaart voor besluitvorming

Het is belangrijk om te benadrukken dat wat meetbaar is, niet het gehele plaatje omvat. Er zijn onmeetbare aspecten en nuances in elk van deze dimensies die ook in overweging moeten worden genomen. Belangrijk is dat besluitvormers, vooral politici die met brede welvaart werken, hun beslissingen baseren op hun onderliggende waarden en doelstellingen, niet uitsluitend op wat meetbaar is. Als bijvoorbeeld de focus ligt op het verhogen van inkomens en werkgelegenheid in de regio, kan dit ten koste gaan van andere aspecten, en deze afwegingen dienen in hun besluitvorming

te worden meegenomen. Brede welvaartsindicatoren bieden inzicht in de huidige situatie en veranderingen in de afgelopen jaren, wat waardevolle instrumenten zijn om trends op langere termijn te volgen, maar ze zijn op zichzelf geen vervanging voor het nemen van beslissingen.

Het gebruik van de SDG's kan een geschikte gemeenschappelijke taal bieden voor discussies rondom brede welvaart in grensregio's, vooral als dezelfde methodologie wordt gehanteerd om vergelijkbare gegevens te genereren. Internationaal wordt gewerkt aan het bevorderen van statistische raamwerken om tot een gedeelde standaard voor de meting van brede welvaart te komen, waarbij de snelheid van deze ontwikkelingen mede beïnvloed kan worden door politieke factoren.

5. Conclusie en evaluatie onderzoeksthema's

De conclusie van de literatuurstudie en de empirische gegevens laten zien dat er onvoldoende inzicht is in de specifieke impact van de nabijheid van een grens op brede welvaart. De uitdagingen rondom het meten en integreren van brede welvaart in grensregio's benadrukt de complexiteit en de noodzaak van een holistische aanpak om een effectieve beoordeling mogelijk te maken. De impact van brede welvaart in een grensregio wordt beïnvloed door verschillende factoren, zoals toegankelijkheid, bereikbaarheid, gepercipieerde brede welvaart, toenemend welzijn aan alle zijde van de grens, wetgeving, maar ook door samenwerking tussen grensregio's en grensoverschrijdende interacties. Uitdagingen bij het beoordelen van de impact van brede welvaart in grensregio's zijn gevarieerd en complex. Deze uitdagingen omvatten onder andere problemen met onvolledige en niet-vergelijkbare gegevens tussen aangrenzende landen (regio's) en beperkingen in de beschikbaarheid van relevante statistieken. Bovendien spelen kwesties met betrekking tot de gebruikte kaders en indicatoren een cruciale rol bij het meten van deze impact.

De noodzaak van grensoverschrijdende data

Het is belangrijk om in een regionale monitor rekening te houden met wat er over de grens gebeurt, omdat het kan leiden tot vertekende inschattingen van brede welvaart in gemeenten. Door subjectieve indicatoren kan er betekenis worden gegeven aan de regionale cijfers van brede welvaart, maar de uitdaging is in het meten en interpreteren van de objectieve indicatoren. Voorbeelden van objectieve indicatoren waarvan de inschatting is dat de indicator eenvoudiger van een grensoverschrijdende dimensie kan worden voorzien zijn afstand tot het sportterrein, basisschool of café en natuur- en bosgebieden. Andere objectieve indicatoren waarvan de inschatting is dat deze complexer is om van een grensoverschrijdende dimensie te voorzien zijn bijvoorbeeld de emissies van fijnstof naar lucht en stikstofuitscheiding van de landbouw.

Het is cruciaal om blijvende inspanningen te leveren bij het in kaart brengen van statistieken voor grensregio's, met duurzaamheid als leidend principe. Deze statistieken dienen als het startpunt voor beleidsvorming. Grensdata helpt bij het identificeren van het specifieke probleem dat moet worden aangepakt en bij het ontwikkelen van een beleidstheorie om dit probleem op te lossen. Hierbij is het essentieel om de trade-offs in kaart te brengen, waarbij gedetailleerde context specifieke analyse binnen de betreffende regio vaak noodzakelijk is. Hierin is het tevens relevant om een onderscheid te maken tussen indicatoren die beïnvloedbaar zijn en die vrijwel niet beïnvloedbaar zijn. Bovendien is het van belang om te begrijpen hoe de causaliteiten en mechanismen tussen verschillende indicatoren werken, inclusief een begrip voor het verschil in systemen aan weerszijde van de grens.

Grensoverschrijdende interacties

De uitdaging ligt niet alleen in het begrijpen van wat zich over de grens bevindt, maar ook in hoe gemakkelijk men daar toegang toe heeft. Het is belangrijk om de impact en de dynamiek van én tussen gebieden op de brede welvaart te onderzoeken. Het begrijpen van de impact van grenzen op regionale

dynamiek en hoe dit gedrag en acties beïnvloedt, is essentieel voor beleidsmaatregelen en oplossingen om de regionale welvaart te verbeteren.

Het is ook belangrijk om aandacht te besteden aan het feit dat er thema's zijn waarbij de grens in het grootste deel van de grensregio geen rol speelt, omdat die barrières nog heel hard zijn. Dit hangt echter ook af van de indicatoren die gebruikt worden, bijvoorbeeld bij economische indicatoren kan de grens vaak harder zijn dan bij indicatoren rondom cultuur en koopgedrag. Hierdoor is het van belang om te begrijpen in welke mate bewoners van grensregio's kunnen profiteren van voorzieningen over de grens, zoals van het winkelaanbod.

Grensoverschrijdend multi-level en multi-actor afwegingskader

Vanuit een beleidsoogpunt kan het investeren in maatregelen ter bevordering van brede welvaart positieve effecten hebben die zich uitstrekken tot over de grens. Hoewel een nationaal perspectief wellicht een negatieve return on investment laat zien, kan een grensoverschrijdend perspectief aangeven dat deze investering een waardevolle strategie is. Een essentieel aspect in dit onderzoek is daarmee het concept van "afruilen", waarbij keuzes nodig zijn, aangezien het streven naar bredere welvaart op één aspect, dimensie of in een bepaalde regio kan betekenen dat er op een ander aspect of dimensie en in een bepaalde regio minder brede welvaart is; deze uitwisselingen kunnen plaatsvinden in tijd, ruimte en thematische contexten. Het is ook van belang om te erkennen dat bepaalde aspecten van brede welvaart in grensregio's een impact kunnen hebben, maar buiten de directe invloedssfeer van besluitvormers liggen.

Vanuit beleidsoogpunt is er behoefte aan een multi-actor benadering, waarbij beleidsmakers op verschillende niveaus, van gemeentelijk tot nationaal, betrokken zijn. Het is daarbij van groot belang om te streven naar een politiek systeem dat meer gericht is op brede welvaart, waarbij institutionele veranderingen cruciaal zijn. Deze aanpassingen moeten niet alleen sectoroverschrijdend denken bevorderen, maar ook specifieke aandacht schenken aan de complexiteit die ontstaat door de grensoverschrijdende dimensie. Het betrekken van diverse belanghebbenden en het ontwikkelen van samenwerkingsmechanismen kunnen bijdragen aan een meer geïntegreerde benadering van brede welvaart in het beleidslandschap.

Desalniettemin is ook ten aanzien van SDGs en brede welvaart en de regionale implicaties is een sterke focus op het verticale niveau waar te nemen. In lijn met het gedachtegoed van horizontale integratie, maar ook in bevordering van brede welvaart in grens(overschrijdende)regio's is het van belang dit te plaatsen in een grensoverschrijdend multi-level systeem. Dat impliceert dat ondanks lokale vraagstukken, coördinatie naast regionaal, provinciaal of zelfs nationaal niveau, ook op euregionaal niveau cruciaal is. Een aanvullend niveau van complexiteit is daarbij de systeemverschillen ten aanzien van competenties en bevoegdheden. Daarbij is een relevante, maar nog onbekende vraag welke schaal de juiste is voor het aanvliegen en de grensoverschrijdende coördinatie van brede welvaart. Enerzijds vraagt het om lokale expertise rondom grensregionale kansen, mogelijkheden en groeipotenties, anderzijds vereist het mogelijke bovenregionale coördinatie ten behoeve van afweging (afruilen) en prioritering alsook het daadwerkelijk realiseren van de gewenste situatie. Naar waarschijnlijkheid is dit sterk themagebonden en dienen zowel gemeentelijke samenwerkingsverbanden, euregio's als ook bilaterale en mogelijk zelfs multilaterale governance-structuren rondom brede welvaart worden

aangehaakt. Het is van belang om dit in overweging te nemen bij het aanpakken van grensoverschrijdende brede welvaart kwesties, waarbij de dialoog en samenwerking tussen betrokken partijen cruciaal is.

Evaluatie Europese integratie, socio-economische en duurzame ontwikkeling, euregionale cohesie

Voor een goed functionerende grensoverschrijdende regio is het derhalve van belang dat gewerkt wordt aan grensoverschrijdende data, en beter begrip en zicht op grensoverschrijdende interacties en effecten en een grensoverschrijdend multi-level afwegingskader. Daarbij dienen kansen, het groeipotentieel en de prioritering die daarbij past veelal bottom-up vanuit de grensoverschrijdende regio te worden aangedragen. Het dossier reflecteert ook op de huidige praktijk en concludeert dat de discussie rondom brede welvaart in een grensoverschrijdend perspectief nog relatief onbekend is. Desalniettemin wordt brede welvaart een belangrijke rol voor het beleid toegekend, namelijk monitoren, evalueren, wenselijkheid beoordelen en keuzes uitleggen. Op alle vier de aspecten geldt dat dit voor grensregio's in grensoverschrijdende samenhang dient te gebeuren, maar dat deze discussie nu voornamelijk in de verticale lijn wordt gevoerd.

Op basis van de huidige bevindingen kan de vraag worden gesteld wat de effecten zouden zijn als op basis van de status quo wordt doorgegaan. Immers, de Nederlandse overheid en decentrale overheden geven te kennen sterker beleidsmatig te willen inzetten op brede welvaart in de regio. Als daarbij de interacties, kansen en groeipotentieel over de grens niet in beeld worden gebracht kan dit leiden tot inefficiënt danwel zelfs contraproductief beleid. Daarmee kunnen ook grenseffecten ontstaan, die direct dan wel indirect invloed heeft op het dagdagelijkse grensverkeer, euregionale cohesie en zeer voor de hand liggend: de socio-economische en duurzame ontwikkeling. Zo is het eerdergenoemde voorbeeld van het grensoverschrijdend verbinden van Parkstad Limburg aan de energie-infrastructuur van de zonneweides in NRW een ogenschijnlijke 'quick win' voor brede welvaart en socio-economische en duurzame ontwikkeling. Dergelijke kansen dienen wel in zicht te zijn. Een ander voorbeeld uit het verleden betreft de landelijke coördinatie van COVID-19 patiënten. In bepaalde grensgebieden, zoals de EMR, met hoge mate van grensoverschrijdende samenwerking heeft dit eerder tot nadelige dan voordelige regionale gevolgen geleid.

Daarnaast zijn veel zaken in grensregio's onlosmakelijk over de grens verbonden. Zo hebben grensregio's vaak te maken met milieu-uitdagingen die grensoverschrijdend van aard zijn, zoals waterbeheer en natuurbehoud. Echter kunnen verschillende regelgeving en beleidskaders aan zijden van de grens tot het delen van natuurlijke hulpbronnen zoals rivieren en bossen ook complexer worden vanwege grensoverschrijdende aspecten. Hoewel de doelstelling vanuit brede welvaart legitiem kan zijn, dient voor grensregio's met de grensoverschrijdende verwevenheid rekening gehouden te worden.

Bijzondere aandacht dient te gaan naar euregionale cohesie en de effecten die daar kunnen bestaan. Dit verwijst naar de mate van samenhang, samenwerking en integratie tussen verschillende actoren in een grensoverschrijdende regio en sluit aan bij de eerdere conclusies rondom horizontale multi-level betrokkenheid. Euregionale cohesie vereist ook dat men over de grens 'dezelfde taal spreekt'. Hoewel het gedachtegoed achter brede welvaart als relatief universeel is te beschouwen, zijn de nationale

uitwerking, conceptualisering en zeker de beleidspraktijken verschillend. In hoofdstuk 3 is hier nader op ingegaan. Met name Nederland en België kennen een soortgelijke aanpak wat betreft indicatoren voor welzijn / brede welvaart en de monitoring daarop. Voor een effectieve aanpak rondom grensoverschrijdende brede welvaart is het noodzakelijk dat actoren aan weerszijden van de grens een gemeenschappelijk beeld en begrip hebben van het fenomeen welzijn / brede welvaart, de situatie (indicatoren), het gewenste beeld en de beleidsmaatregelen daartoe. Ervaringen zoals rondom de NOVI wijzen op het belang om geen nationaal uitgewerkte concepten en strategieën één-op-één te willen kopiëren naar de andere kant van de grens.¹²⁰ Dit kan de euregionale cohesie en samenwerking eerder belemmeren dan ten goede doen. Zo komt de discussie ook weer terug tot het startpunt van dit dossier en brede welvaart: het bevorderen van het welzijn van mensen, de mate waarin dit welzijnsniveau in de toekomst behouden kan blijven, en alles wat mensen waardevol achten voor een goed leven. Met indicatoren is dit in de nationale contexten nader ingekleed, het is nu de taak om dit ook grensoverschrijdend te verbinden en af te stemmen.

---

¹²⁰ Unfried et al, 2020.

6. Referenties

Beck, J. (2022). *Horizontal Integration. An Administrative Science Perspective on Cross-Border Cooperation in Europe*. Nomos.

Berger, G. (2022). *Country Approaches to the SDGs and Well-being: Overview Survey on National Activities in Europe and Beyond*. Gerald Berger Sustainability Consulting, Vienna.

Buiskool, B-J., van Lakerveld, J., Mertens, P., & Unfried, M. (2021). *The effects of national coronavirus crisis management on cross-border crisis management in the Euregio Meuse-Rhine (follow-up study)*. ITEM.

Caragliu, A., Capello, R., Camagni, R. (2018). *Quantification of the effects of legal and administrative border obstacles in land border regions : final report*, European Commission, DG REGIO, Publications Office.

CBS (2019). *De regionale economie 2018*. Den Haag: CBS.

CBS (2021). *Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2021*. Den Haag: CBS.

CBS (2022a). *Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2022*. Den Haag: CBS.

CBS (2023a). *Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2023*. Den Haag: CBS.

CBS (2022b). *Regionale Monitor Brede Welvaart 2021*. <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/regionale-monitor-brede-welvaart/regionale-monitor-brede-welvaart-2021>

CBS (2023b). *Regionale Monitor Brede Welvaart 2022*.

CPB. (2016). *De arbeidsmarkt aan de grens met en zonder grensbelemmeringen*. Den Haag: Centraal Planbureau.

ECA (2021). *Interreg cooperation: The potential of the European Union's cross-border regions has not yet been fully unlocked*. Special Report 14/2021.

Hooijen, I., Mertens, P., Unfried, M. & Cörvers, F. (2020). *De grensoverschrijdende arbeidsmarkt voor en gedurende de Covid-19 crisis: analyse van de belangrijkste problemen in 2020*. Maastricht: ITEM.

Horlings, E. & Smits, J. (2019). *Conceptueel kader voor een regionale monitor brede welvaart*. Den Haag: CBS.

Maas, T. & Lucas, P. (2023). *Brede Welvaart en de SDG's: Overeenkomsten, verschillen en rollen voor beleid*. Den Haag: Uitgeverij PBL.

Marlet, G., Middeldorp, M., Ponds, R., & Van Woerkens, C. (2019). *Atlas 2019 voor gemeenten. De grootste gemeenten van Nederland op 50 punten vergeleken. Groei & Krimp*. Nijmegen: VOC Uitgevers.

Marlet, G., Oumer, A., Ponds, R., & Van Woerkens, C. (2014). *Groeien aan de grens; kansen voor grensregio's*. Nijmegen: VOC Uitgevers.

Ponds, R., Marlet, G., & Van Woerkens, C. (2013). *Atlas van kansen voor Zuid-Limburg en haar grensregio's*. Utrecht: Atlas voor gemeenten

- PBL, SCP & CPB (2017). *Naar een Verkenning Brede welvaart*. Den Haag: Uitgeverij PBL.
- PBL, SCP & CPB (2022). *Verankering van Brede welvaart in de begrotingssystematiek*. Den Haag: Uitgeverij PBL.
- Thissen, M. & J. Content (2022). *Brede welvaart in Nederlandse gemeenten: het belang van regionale samenhang*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Raspe, O. (2018) Briefadvies over regionaal beleid, Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Raspe, O., J. Content & M. Thissen (2019), *Brede welvaart en regionale ontwikkelingen*, Den Haag: PBL.
- Rli, RVS & ROB (2023). *Elke regio telt! Een nieuwe aanpak van verschillen tussen regio's*. Den Haag.
- Schrijver, I., Hooijen, I., & van Bilsen, D. (2021). Hoe brede welvaart te meten?.
<https://www.neimed.nl/sites/neimed.nl/files/Hoe%20brede%20welvaart%20te%20meten.pdf>
- Transition International (2021). Evaluatie van de aansturing van de nationale SDG uitvoering in Nederland.
- UNESCE (2014). *Conference of European Statisticians Recommendations on Measuring Sustainable Development*.
- Unfried, M., Bisschops, S., & Pijnenburg, V. (2020). *Implementation and possible effects of the Dutch Strategy on Spatial Planning and the Environment (NOVI) from a Euregional perspective*. ITEM Grenseffectenrapportage 2020.
- Unfried, M., Mertens, P., Büttgen, N., & Schneider, H. (2022). Cross-Border Impact Assessment for the EU's border regions. *European Journal of Law Reform*, (1), 47-67. <https://doi.org/10.5553/EJLR/138723702022024001004>
- Unfried, M. (2022). *Energietransitie en energiezeekerheid*. ITEM Grenseffectenrapportage 2022.
- Valk, J. van der (2018). *Border data collection*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018.
- Valk, J. van der (2019). *Grensoverschrijdende data*. ITEM Grenseffectenrapportage 2019.
- VN (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. United Nations, New York.
<https://sustainabledevelopment.un.org/idex.php?page=view&type=400&nr=2125&menu=1515>
- Weterings, A., & Van Gessel-Dabekaussen, G. (2015). *Arbeidsmarkt zonder grenzen*. Den Haag: PBL (Planbureau voor de Leefomgeving).
- Weterings, A., Van der Staak, M., Daalhuizen, F., Evenhuis, E., Thissen, M., Verwoerd, L. (2022). *Keuzes bij het bevorderen van de brede welvaart in de regio*. Den Haag: Uitgeverij PBL.
- Weterings, A. & S. Brakman (2023), *Sociaal-economisch beleid vanuit een bredewelvaartsperspectief: welke afwegingen spelen een rol?* Den Haag/Groningen: Planbureau voor de Leefomgeving en Rijksuniversiteit Groningen.

7. Annex – Overzicht deelnemers aan (groep)interview en workshop

	Deelnemers (alfabetische volgorde)	Organisatie	Wanneer
1.	Edwin Horlings	CBS	4 oktober 2023
2.	Frank Cörvers	ROA/Maastricht University	4 oktober 2023
3.	Hans Schmeets	CBS & FaSos, Maastricht Univeristy	4 oktober 2023
4.	Jan Lucas	Lectoraat Cross-border Business Development/Fontys	4 oktober 2023
5.	Johan van der Valk	CBS	4 oktober 2023
6.	Laury van den Ham	Provincie Limburg	4 oktober 2023
7.	Mark Thissen	PBL	4 oktober 2023
8.	Marten Middeldorp	AtlasResearch	4 oktober 2023
9.	Martin Unfried	ITEM/Maastricht University	4 oktober 2023
10.	Vincent Pijnenburg	Lectoraat Cross-border Business Development/Fontys	3 oktober 2023
11 t/m 26	Deelnemers workshop	Ministeries, provincies, gemeenten, onderzoeksbureaus en organisaties (o.a. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Sociaal-Economische Raad (SER), gemeente Terneuzen, de Waddeneilanden, WAAI, Connect4Value)	28 september 2023
	Pim Mertens (Interviewer)	ITEM/Maastricht University	
	Inge Hooijen (Interviewer)	Neimed & Regional Capital	
	*Er zijn ook uitnodigingen gestuurd naar deelnemers in de grensregio's van Duitsland en België en naar deelnemers werkend voor de European Committee of the Regions en European Commission,		

	maar zij waren op het moment van de geplande interviews helaas niet beschikbaar.		
--	--	--	--

ITEM is een initiatief van Universiteit Maastricht (UM), het Nederlands Expertise en Innovatiecentrum Maatschappelijke Effecten Demografische krimp (NEIMED), Zuyd Hogeschool, de Gemeente Maastricht, de Euregio Maas-Rijn (EMR) en de Provincie Limburg (NL).

Institute for Transnational and Euregional cross border cooperation and Mobility / ITEM

Postadres:

Postbus 616, 6200 MD Maastricht

Bezoekadres:

Kapoenstraat 2, 6211 KW Maastricht

T: 0031 (0) 43 388 32 33

E: item@maastrichtuniversity.nl

www.twitter.com/ITEM_UM

www.linkedin.com/company/item-maastricht

www.crossborderitem.eu

